

نقدی بر دیدگاه طردکنندگان دکترین بازدارندگی

## نظریه بازدارندگی هسته‌ای

### از تئوری تا عمل

مهدی حبیب‌اللهی

#### مقدمه

برخلاف عقیده‌ی بسیاری که معتقدند عصر تئوری بازدارندگی هسته‌ای پس از جنگ سرد به سر آمده، فرض اصلی این پژوهش آن است که این چنین نبوده، نیست و نخواهد بود. تئوری بازدارندگی هسته‌ای، از جمله نظریاتی است که بیش از سایر نظریه‌های موجود در روابط بین‌الملل، فقط در مرحله‌ی نوشته و نظر باقی نمانده و صیغه‌ی عملی به خود گرفته است. پس از جنگ جهانی دوم، تئوری موازنه قوا که از تئوریهای قرن ۱۹ تا اواسط قرن ۲۰ بود، کارایی خود را به دلایل مختلف از دست داد. برخی از اندیشمندان روابط بین‌الملل به جهت بررسی روابط ابرقدرتها، در جنگ سرد، تئوری بازدارندگی هسته‌ای را تدوین کردند.

این زمان همراه بود با تعارضات سیاسی و ایدئولوژیکی، بین دو قطب، یعنی آمریکا و شوروی سابق، معه‌ذا، در دوران جنگ سرد به علت قدرت تخریبی سلاحهای هسته‌ای و ترس از نابودی دو طرف در صورت استفاده، تنها یک مرتبه از آن استفاده شد. پس از جنگ سرد، با فروپاشی شوروی، تنها قدرت یکه‌تاز صحنه بین‌الملل ایالات متحده شد، که توان هسته‌ای خود را برای جلوگیری از حمله‌ی دیگران به ارزشهای خود به کار برده است و بازدارندگی هسته‌ای را در روابط با سایرین ملحوظ داشته است.

امنیتی پس از یازده سپتامبر مشاهده کرد، اما ایالات متحده و متحدانش دیگر احتمال استفاده از سلاحهای هسته‌ای را کانون سیاستهای امنیتی خود نمی‌دانند و برای نخستین بار پس از سال ۱۹۴۵، بازندگی هسته‌ای دیگر با بنیادهای امنیت غرب پیوندی جدی ندارد.

### ۱- مسائل هسته‌ای پس از یازده سپتامبر

وقایع یازده سپتامبر و جنگ علیه تروریسم چه تأثیری بر مناظره‌ی هسته‌ای زمان حاضر داشته است؟ این مقاله معتقد است اگر چه این وقایع، مناظرات هسته‌ای را کاملاً دچار تغییر نکرده است اما بر تمام مسائل سیاستگذاری هسته‌ای تأثیرگذار بوده است. درجه‌ی این تأثیر با توجه به موضوع متفاوت بوده است. وقایع یازده سپتامبر، جنگ افغانستان، خطر آنتراکس و جنگ مداوم علیه ترور و بحران عراق بر خطرات تروریسم هسته‌ای به اشکال گوناگون تأکید کرده است. این وقایع بر مناظره‌ی انرژی هسته‌ای به طرق گوناگون اثر داشته و سبب شده است تا صنعت هسته‌ای به تجدید نظر در اقدامات امنیتی بپردازد و طیف حملات علیه نیروگاه‌ها را گسترده‌تر بداند.

این وقایع، وابستگی بیش از حد کشورهای صنعتی به نفت مناطق بی‌ثبات را مورد سؤال قرار می‌دهد؛ مناطقی که ظاهراً محل پرورش تروریسم هستند. این وقایع با افزایش خطر دسترسی رژیمهای یاغی یا بازیگران غیردولتی به سلاحهای هسته‌ای یا مواد شکافت‌پذیر،

وضعیت عدم تکثیر سلاحهای هسته‌ای و کنترل تسلیحات را دگرگون ساخته است و سؤالاتی جدی در مورد معنا و کارایی بازدارندگی مطرح کرده است.

## ۲- تأثیر بر خطر تروریسم هسته‌ای

از اواخر دهه‌ی ۸۰، شمار فزاینده‌ای از گروه‌ها به انجام اقداماتی تمایل نشان دادند که تلفات بسیار بر جای می‌گذاشت و از قالب سستی تروریسم به عنوان شکل نهایی «چانه زنی سیاسی» خارج شدند. انفجار مرکز تجارت جهانی برای اولین بار نشان داد که آنها در کشتن هزاران تن از مردم هیچ تردیدی به خود راه نمی‌دهند و بدین ترتیب بر پیش‌بینیهایی که از سالهای ۹۸-۱۹۹۷ در مورد «تروریسم فاجعه بار» می‌شد، صحه گذاردند. این مسئله بیم از امکان هسته‌ای شدن تروریسم را افزایش داده است.

بدین ترتیب بیم از تروریسم هسته‌ای که قدمتی قابل توجه دارد، بار دیگر احیا شد. در اکتبر ۲۰۰۱، ریاست جمهوری بوش به گروه امنیت ملی خود دستور داد تا «تهدید هسته‌ای را بر دیگر تهدیدات اولویت دهند.»<sup>(۱)</sup> ظاهراً حس‌گرهای فنی جدیدی در طول مرزهای ایالات متحده و در نقاط حساس نصب شده است.

با این حال، تروریسم هسته‌ای اصطلاحی است که بسیاری از سناریوهای احتمالی گوناگون و تبعات متنوع آنها را در بر می‌گیرد.<sup>(۲)</sup>

از طرفی، قدرتهای کوچک‌تر به‌ویژه در مناطقی که از حساسیت ویژه‌ای برخوردار بوده، یا به سلاح هسته‌ای دست یافته و یا در جهت دستیابی به آن در تلاش‌اند و از این طریق برای حفظ بقا و امنیت خود و به منظور تهدید از آن، سلاح اتمی را امری ضروری می‌دانند. این در حالی است که هیچ رژیم امنیت دسته جمعی به طور کامل به وجود نیامده و ساختار نظام بین‌الملل، دولت محور است. نبود یک اقتدار فائقه بین‌المللی همچون سازمان ملل قوی، نیاز به امنیت از طریق اصول دفاع از خود و خودیاری را توجیه می‌کند. بنابراین، به دست آوردن سلاح هسته‌ای به عنوان عامل امنیت به هم زنده‌ی ثبات بین‌المللی نیست چرا که به بازدارندگی هسته‌ای می‌انجامد. در نتیجه تازمانی که سلاح هسته‌ای هست، بازدارندگی هسته‌ای با کارویژه‌ای مشخص وجود دارد.

از نظر مورگنتا که از بنیان اصلی تئوری موازنه‌ی قدرت می‌باشد پس از جنگ دگرگونی اساسی رخ داده که به کارکرد این تئوری شدیداً لطمه وارد ساخته است. به عنوان مثال کاهش تعداد قدرتهای بزرگ و دوقطبی شدن جهان و در نتیجه کاهش نقش و آزادی عمل قدرتهای کوچک‌تر و نیز دگرگونی عمده ساختاری که پیامد این دوقطبی شدن است، یعنی نبود قدرت موازنه‌دهنده (Balancer) از موارد عدم کارایی تئوری موازنه‌ی قدرت است لذا برخی از اندیشمندان عالم سیاست به‌خاطر بررسی روابط ابرقدرتها در دوران جنگ سرد تئوری بازدارندگی را تدوین کردند. البته به لحاظ ظهور سلاحهای هسته‌ای و قدرت تخریبی بالای آن که نه یک طرف را، بلکه طرف مقابل و بقیه واحدها را در خطر نیستی و نابودی قرار می‌داد می‌توان گفت که تدوین این تئوری بیشتر ناشی از الزامات کارکردی و عملی بود تا توجهات تئوریک. در واقع هر چه علم، پیشرفت بیشتری کرد و تجهیزات نظامی و هسته‌ای توسعه‌ی بیشتری یافت و در نتیجه خطر کاربرد

آنها بیشتر شد، این تئوری نیز استحکام و قوام بیشتری یافت. درخور توجه است که بعد از کاربرد سلاح هسته‌ای برای اولین بار و آخرین بار توسط آمریکا در جنگ علیه ژاپن، دیگر از این سلاح استفاده نشده و کشورهای هسته‌ای بارها و بارها به تهدید استفاده از بمب اتمی یعنی همان بازدارندگی متوسل شده‌اند.

### مفهوم و تئوری بازدارندگی

بازدارندگی از نوآوری‌های مربوط به قرن ۲۰ نیست بلکه چنان اصلی استراتژیک از زمان رومیها و یونانیهای باستان در کار بوده است<sup>(۱)</sup> و گرچه مفهوم بازدارندگی به ملاحظات دفاعی محدود نمی‌شود ولی سابقه‌ی آن در جهان به قدمت تنازع و مخاصمه است.<sup>(۲)</sup> البته بازدارندگی صرفاً بین کشورها و یا در مفهوم هسته‌ای آن مطرح نیست بلکه یک دولت می‌تواند در درون کشور خود از یک دسته از اقلیتهای نژادی علیه گروهها و اقلیتهای دیگر از بازدارندگی بهره برد. لذا ما می‌توانیم بازدارندگی را در ابعاد فرهنگی، قومی و نژادی نیز ملاحظه کنیم. اما آنچه مطمح نظر این نوشته است بیشتر، بازدارندگی بین واحدها و بازیگران اصلی نظام بین‌الملل یعنی دولتها و آن هم از نوع هسته‌ای آن است. واژه‌ی بازدارندگی در مقابل واژه‌ی انگلیسی 'Deterrence' اتخاذ گردیده و به معنی منع کردن و توقیف کردن و جلوگیری کردن است که از ترکیب de + terrer یعنی از ترس و شک و تردید. با این مفهوم، بازدارندگی یک اثر روانی بر دشمن دارد و او را از اندیشه‌ی حمله یا شروع به جنگ باز می‌دارد.<sup>(۳)</sup> تئوری بازدارندگی برخاسته از مکتب رئالیسم است. در واقع پایه‌های تئوری بازدارندگی بر یک سری از مفروضات این مکتب استوار است رئالیستها به لحاظ اینکه معتقدند قدرت نظامی باعث عدم تجاوز کشورها به یکدیگر

نخست: اولین سناریو حاکی از این است که یک بازیگر غیر دولتی به سلاحهای هسته‌ای عملیاتی دست یابد و میل و توانایی منفجر کردن آنها در یک شهر غربی را داشته باشد (سناریوی «حاصل جمع بیم از تروریسم هسته‌ای»). احتمال به وقوع پیوستن این سناریو ضعیف ارزیابی می‌شود. دودو دیگر: دومین سناریو، حمله به تأسیسات هسته‌ای است. تأسیسات هسته‌ای نظامی و غیر نظامی در جهان، تحت هنجارهای امنیتی و ایمنی خاصی حفاظت می‌شوند که بسیار فراتر از اقداماتی است که در مورد دیگر صنایع (مانند صنایع شیمیایی و صنعت گاز) به کار گرفته می‌شود. تحلیل گران برآورد می‌کنند که حمله‌ی مؤثر به یک نیروگاه هسته‌ای با مشکلات فراوانی روبه‌رو است البته اگر «حمله‌ی دقیق» یا خرابکاری سازمان یافته از درون را به حساب نیاوریم؛ با این وجود حتی خرابکاری و حمله‌ی دقیق نیز بسیار سخت و طاقت فرساست. به هر حال، ترس از «حمله‌ی بعدی» تأثیری جدی بر صنعت هسته‌ای داشته است.<sup>(۴)</sup> حملات یازده سپتامبر سبب شد تا در بیشتر کشورهایی که از طریق هسته‌ای برق تولید می‌کنند، تدابیر امنیتی مورد تجدید نظر قرار گیرند. شواهد اولیه‌ای که نشان می‌داد «هواپیمای سقوط کرده‌ی چهارم» در پنسیلوانیا به مقصد نیروگاه تری مایل آیلند (Mile Island)

Three) در حرکت بوده است، آگاهی عمومی از مسئله و حساسیت سیاسی نسبت به آن را افزایش داد.

بسیاری از تأسیسات مهار راکتور، آمادگی یک برخورد مستقیم را ندارند و در این زمینه، استخرهای سوخت مصرف شده بسیار آسیب پذیرترند.<sup>(۳)</sup> در برخی از کشورها (فرانسه و مجارستان) کمی پس از یازده سپتامبر، اقداماتی فوق العاده انجام گرفت، از جمله استقرار دفاع هوایی در نزدیکی تأسیسات حساس هسته‌ای. بسیاری از متخصصان معتقدند که دفاع هوایی در زمینه‌ی کاهش خطر خیلی سودمند نیست. شکی نیست که جهت حمله به هواپیمایی که در آخرین لحظه تغییر مسیر داده است، اجازه‌ی سیاسی لازم است و زمان اخذ این اجازه باید موجود باشد و از طرف دیگر دفاع هوایی سرزمینی در برخی از کشورها (از جمله روسیه) به شدت کاهش یافته است. اما چنین اقداماتی تأثیر روانی مثبتی بر مردم ندارد. پس آن‌گاه: سومین سناریو انفجار یک «بمب کثیف» است که به جهت تسهیل سادگی نسبی انجام این کار، خطرناکترین سناریو محسوب می‌شود. در نوامبر ۱۹۹۵، شورشیان چچنی یک وسیله رادیولوژیکی دست ساز را (با استفاده از سسیوم - ۱۳۷) در پارک اسماعیل اف مسکو کار گذاشتند که نمونه‌ای ساده از این سناریو می‌باشد.

می‌شود از این تئوری حمایت می‌کنند. «نظریه پردازان این مکتب معتقدند چون نمی‌توان از طریق حقوق بین الملل و سازمانهای بین المللی صلح را برقرار کرد باید از طریق بازدارندگی به صلح رسید».<sup>(۴)</sup> ولی ایده آلیستها با این تئوری مخالفند چرا که اعتقاد دارند این تئوری مستلزم رقابت تسلیحاتی می‌شود و با خلع سلاح کامل، بهتر می‌توان صلح و امنیت بین المللی را کسب و حفظ کرد.

این نظریه اساساً از بعداز جنگ دوم جهانی به کار رفت، در گذشته، نیروهای نظامی یک ملت خود را برای هر جنگی آماده و به قصد پیروزی مبادرت می‌کردند ولی در عصر هسته‌ای، کارایی تأسیسات نظامی قدرتهای بزرگ براساس توان آنها در بازدارندگی یا جلوگیری از بروز یک جنگ هسته‌ای عمومی سنجیده می‌شود تا زمانی که آمریکا نیروی هسته‌ای انحصاری را داشت هیچ نظریه‌ی منسجمی در رابطه با بازدارندگی به وجود نیامد.<sup>(۵)</sup>

نظریه پردازان بازدارندگی به لحاظ برداشتها و تحولات مختلف به سر و سامان دادن به نظریه بازدارندگی پرداختند این تحولات و برداشتها عبارت بودند از: اول- جنگ کره، دوم- آگاهی از اینکه هر دو قدرت به زودی دارای زرادخانه‌های هسته‌ای قابل توجهی می‌شوند و سوم اینکه کشورهای غربی از لحاظ برابری نظامی با کشورهای کمونیستی ضعیف‌اند<sup>(۶)</sup> رویارویی دو قدرت شوروی و آمریکا بر سر مسائل بین المللی در دهه‌های ۵۰ و ۶۰ نشان داد که رهبران سیاسی - نظامی دو کشور متقاعد شده‌اند که تنها راه دفاع از کيان خود دستیابی به تسلیحات نظامی پیشرفته‌تر از سلاح دشمن است. اعتقاد به ضرورت داشتن آخرین سیستمهای نظامی، این کشورها را از یک سو در مسیر رقابتهای توانفرسا گرفتار کرد و از سوی دیگر آنها را به خویشن داری و مصالحه واداشت با تغییرات عظیمی که در تکنولوژی اسلحه سازی ناشی

از دستیابی به بمب اتم و تولید سیستمهای پرتابی پس از جنگ ایجاد شد موضوع قدرت نظامی و کاربرد آن در روابط بین الملل موضوعی به مراتب پیچیده تر گردید. بدین لحاظ استراتژی بازدارندگی به عنوان مناسب ترین استراتژی سد یا مهار قدرت نظامی مطرح شد.<sup>(۷)</sup> باید توجه داشت که به لحاظ موازنه‌ی وحشتی (Balance of terror) که از پیدایش این سلاح و قدرت مخرب دوجانبه‌ای که داشت به وجود آمد، دوا بر قدرت در دوران ابتدایی جنگ سرد به رغم نفرت چشمگیر ایدئولوژیکی و سیاسی که از هم داشتند هرگونه اقدام تهاجمی علیه رقیب را غیر عقلانی می‌دانستند.

### مراحل مختلف بازدارندگی هسته‌ای

از لحاظ سیر تاریخی، مراحل و دوره‌های مختلف تکامل بازدارندگی هسته‌ای را به چند مرحله تقسیم‌بندی می‌کنند که عبارت‌اند از:

**مرحله اول:** مرحله انحصار دائم از سوی آمریکا یا بازدارندگی یکجانبه (۱۹۴۹-۱۹۴۵)<sup>(۸)</sup>

در این زمان نظریه‌پردازی متوجه پیامدهای سلاح هسته‌ای بر جنگ و روابط بین‌الملل است و نه دکترین اجرایی. با توجه به تحلیل رفتن توان نظامی شوروی سابق در اثر جنگ جهانی، بازدارندگی هسته‌ای برای آمریکا وجهه‌ی خاصی را ایجاد کرده بود. منظور بازداشتن حمله‌ی عمومی علیه آمریکا یا متحدانش از طریق قابلیت مطمئن وارد کردن زیانهای جبران‌ناپذیر به هر تجاوز، چنین قابلیتی با انحصار اتم از سوی آمریکا مترادف بود. بازدارندگی به مفهوم جنگیدن نیست بلکه به جلوگیری از جنگ متمایل است و اگر یک‌طرفه باشد نوعی باجگیری است. در این دوران آمریکاییان توان کاربرد سلاح هسته‌ای را داشتند ولی چنین نکردند که البته دلایلی دارد کیسینجر دلایل این امر را چنین می‌داند:

۱- عدم پشتیبانی و همکاری مردم آمریکا؛

اما این وسایل دست‌ساز خیلی قوی نیستند چرا که انفجار، مواد هسته‌ای چسبنده به بمب را بخار می‌کند یا بیش از حد پراکنده می‌سازد. بدین ترتیب «جذابیت» این کار تا حدی محدود است؛ با در نظر گرفتن هزینه و نتیجه‌ی کار، شیوه‌های سنتی تروریستی از قبیل انفجارهای هم‌زمان در مناطق شلوغ و پرازدحام (مثل انفجارهای بالی در اکتبر ۲۰۰۲) با اقبال بیشتری مواجه می‌شوند.

آیا این بحثها بدین معناست که در مورد تروریسم هسته‌ای بیش از حد تبلیغات شده است؟ احتمالاً نه. بیم از آتراكس در پاییز ۲۰۰۱ که حتی در فقدان تهدیدات عینی در خارج ایالات متحده بسیاری از ملتهای غربی را نگران ساخت (- صرف نظر از وقایع غیر مرتبطی چون حملات تک تیر انداز و اشنگتن در سال ۲۰۰۲) - نشان داد که جوامع صنعتی تا چه حد در برابر یک حمله با مقیاس کوچک اما با استفاده از وسائل غیر متعارف آسیب‌پذیرند. بنابراین هر گروه تروریستی که تمایل داشته باشد و بتواند در مبارزه با غرب از آستانه‌ی دیگری استفاده کند، امکان استفاده از سلاح هسته‌ای را کنار نخواهد گذاشت.

در مورد تمایل گروه القاعده به «هسته‌ای شدن» مناظرات مختلفی مطرح شده<sup>(۵)</sup> و شواهدی وجود دارد که نشان می‌دهد این مسئله یکی از گزینه‌های این گروه محسوب می‌شده است.<sup>(۶)</sup> ظاهراً این سازمان در اوایل دهه‌ی ۹۰، جستجوی

۲- عدم اطمینان و اطلاع کامل رهبران آمریکا نسبت به وضعیتی که این کشور در آن قرار داشت؛

۳- نظریه جنگ در آن زمان، که مبتنی بر ضرورت پیروزی کامل بود؛

۴- انگیزه‌های انسانی و وجود خاطره همکاری و اتحاد با شوروی در دوران جنگ دوم جهانی.

**مرحله دوم:** دوران برابری هسته‌ای یا بازدارندگی متقابل (۱۹۴۹-۱۹۹۰)

مفهوم بازدارندگی متقابل از یک نظر همان مفهوم سنتی «توازن قدرت» است. از اوایل دهه‌ی ۵۰ شوروی به تدریج بر برخی از مشکلات ناشی از جنگ جهانی دوم غلبه کرد و توانست در زمینه‌ی سلاح‌های اتمی - بالستیک موفقیت‌هایی به دست آورد. آزمایش بمب‌های هسته‌ای، توان نسبی بین دو قدرت را به وجود آورد گاهی دو طرف به **ضربه‌پذیری متقابل**، آنها را واداشت تا مواضع خود را نسبت به یکدیگر مجدداً ارزیابی کنند مسلماً پیشرفتهای تسلیحاتی شوروی در برابر آمریکا که سیاست برتری کامل و بازدارندگی یکجانبه را دنبال می‌کرد بازتاب گسترده‌ای یافت.

دراوت ۱۹۵۷ بود که خروشچف اعلام کرد شوروی به موشک‌هایی دست یافته که قادرند بار اتمی خود را هزاران کیلومتر دورتر، بر زمین بگذارند در اکتبر همین سال اولین ماهواره‌ی شوروی به نام اسپوت نیک در مدار زمین قرار گرفت. این خبر به این معنا بود که نه تنها شوروی موفق شده قبل از آمریکا به موشک‌های بین قاره‌ای دست باید بلکه از این پس شهرهای آمریکا در تیررس سلاح‌های اتمی شوروی قرار دارند. (۹) ویژگی عمده وضعیت بازدارندگی متقابل بین آمریکا و شوروی بالا بودن درک و خوشتن داری طرفین بود از لحاظ قابلیت هردو کشور صاحب نیروهای آسیب‌پذیر بودند. بازدارندگی دوجانبه یا متقابل همانند یک خیابان دوطرفه است، که تهدیدات ضد تهدیدات، رقابت در قبول مخاطره و جنگ اعصاب را در بردارد. در نتیجه

خود را در بازار سیاه کالاهای هسته‌ای آغاز کرده است و اسامه بن لادن علاقه خود به سلاح هسته‌ای را بارها اعلام کرد از جمله در نوشته‌ای در سال ۱۹۹۸ با عنوان «بمب هسته‌ای اسلام» (۷) در اکتبر ۲۰۰۲، سرویس اطلاعاتی ایالات متحده گزارش داد که القاعده حمله به یک مرکز هسته‌ای را به عنوان «گام بعدی» در نظر گرفته است. (۸) رشد احتمالی شمار نیروگاه‌های هسته‌ای در آسیا در سالهای آتی، هدف‌های بالقوه‌ی دیگری پدید می‌آورد و کنترل بر تولیدات دارای رادیواکتیویته‌ی پایین مثل استرونتیوم - ۹۰ و سسیوم - ۱۳۷ که در صنعت به کار می‌روند، تقریباً غیر ممکن است.

در سطح ملی، اقداماتی برای کاهش این خطرات انجام گرفته است. این اقدامات به این شرح هستند: افزایش اقدامات فیزیکی امنیتی در تأسیسات هسته‌ای حساس، افزایش شمار و تأثیر حس گر‌ها در نقاط مرزی و دیگر نقاط حساس، بهبود و ترقی هشدار قبلی نسبت به تهدید تروریستی، ایجاد یک فرهنگ امنیتی مترقی تر در تأسیسات علمی و صنعتی با استفاده از مواد هسته‌ای و همچنین تجدید نظر در حمایت از غیر نظامیان و تقویت «مدیریت نتایج» جهت مقابله با یک رویداد هسته‌ای. این اقدامات با تلاش‌های بین‌المللی به منظور حفاظت از مواد و سلاح‌های هسته‌ای تکمیل می‌شود.

### ۳- تأثیر بر مناظره‌ی انرژی هسته‌ای

جدای از نگرانیهای اولیه‌ی امنیتی، یازده

فعل و انفعالات عوامل فوق ممکن است یکی از دو طرف را از تجاوز باز دارد و یا نتواند هیچ کدام را منصرف نماید در دهه ۷۰ آمریکا با گفتگو در خصوص محدودیت سلاحهای استراتژیک (سالت) توازن استراتژیک با روسیه شوروی را پذیرفت و بدین ترتیب از اوایل دهه ۷۰ بازدارندگی یکجانبه به کلی اعتبار خود را از دست داد و بازدارندگی متقابل جای آن را گرفت که خود ناشی از پذیرش همپایگی و توان هسته‌ای از جانب دو کشور بود. دیگر هیچ کدام از دو قدرت توانایی صرف ضربه‌ی دوم<sup>(۱۰)</sup> را نداشتند بلکه هر دو به این توانایی دست یافته و هر کدام می‌توانستند ارزشهای حیاتی طرف دیگر را در صورت استفاده از ضربه اول مورد تهدید قرار داده، دست به اقدام تلافی جویانه بزنند. **مرحله سوم:** بازدارندگی چندجانبه (بین قدرتهای پیشین و اشاعه سلاحهای هسته‌ای و بازدارندگی بین قدرتهای کوچک تر منطقه‌ای (از ۱۹۹۰ تا کنون)

آمریکاییان در این دوره در صدد ایجاد بازدارندگی محدود بوده‌اند. قدرتهای دیگری چون هند و پاکستان و برخی دیگر از کشورها - خصوصاً در مناطق حساس - به لحاظ اینکه فضای دوقطبی دیگر حاکم نیست و آزادی عمل بیشتری یافته‌اند و نیز به سلاح اتمی دست یافته‌اند شکل بازدارندگی تغییر یافته. در این دوره، پس از فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱ و با وجود تمدید نامحدود NPT در سال ۱۹۹۵ و امضای C.T.B.T در سال ۱۹۹۶، لیکن عملاً بحثهای جدی در زمینه اشاعه‌ی تسلیحات هسته‌ای به وجود آمده است. گرچه بسیاری براین باورند که با فروپاشی شوروی و از بین رفتن یکی از دو قطب، بازدارندگی نیز در سطح ابرقدرتها، دیگر کارایی ندارد ولی چنانچه در صفحات آینده عنوان خواهد شد با وجود پایان ساختار نظام دوقطبی، ولی روسیه‌ی فعلی داعیه‌ی ابرقدرتی از لحاظ هسته‌ای را دارد و با اینکه بر وجوه دیگر قدرت چون اقتصاد و دانش فنی تأکید می‌کند ولی پشتوانه‌ی اتمی را برای

سپتامبر و «جنگ علیه تروریسم» تاکنون مناظره‌ی وسیع تری انرژی هسته‌ای را تحت تأثیر قرار نداده است. این مسئله از اثرات بالقوه متضاد این وقایع ناشی شده است.<sup>(۹)</sup>

از یک طرف، یازده سپتامبر بر یک پارادوکس امنیتی که کشورهای صنعتی دهه‌هاست با آن مواجهند، تأکید می‌ورزد: کشورهایی که کالای لازم را برای رشد غرب تأمین می‌کنند، کشورهای هستند که محل پرورش بی‌رحمانه‌ترین اشکال تروریسم علیه منافع غرب محسوب می‌شوند. بنابراین، مسئله «سرمایه‌گذاری دوباره» در نیروی هسته‌ای که از اواخر دهه‌ی ۹۰ در اروپا و ایالات متحده مطرح شد، بار دیگر با این بحران تقویت گردید. از طرف دیگر، جذابیت تأسیسات هسته‌ای به عنوان اهداف بالقوه و هزینه‌های ناشی از افزایش تدابیر امنیتی در مواجهه با نگرانیهای فزاینده‌ی عمومی، ممکن است برق و الکتریسیته‌ی تولیدی از تأسیسات هسته‌ای را از گذشته گران تر سازد.<sup>(۱۰)</sup>

رئیس کمیته‌ی ناظر بر فعالیتهای هسته‌ای ایالات متحده (NRC) اذعان داشته است که «حملات یازده سپتامبر درک جامعه از خطرات را تغییر داد و جامعه اکنون به تهدید هسته‌ای می‌اندیشد.»<sup>(۱۱)</sup> اندکی پس از حملات، NRC در مورد مقتضیات امنیتی، تجدید نظری همه جانبه انجام داد. این کمیته نظام اقدامات حفاظتی و مشاوره‌ای جدیدی در مورد تهدید به وجود آورده است و در مورد «الگوی پایه‌ای تهدید

(DBC)» که اقدامات امنیتی حفاظت از تأسیسات هسته‌ای براساس آن تعریف می‌شود، تجدید نظر به عمل آورده است.

علی‌رغم تلاشهای NRC، برخی این کمیته را به جهت ناکامی در مقابله‌ی مناسب با تهدیدات سازمان یافته‌ی تروریستی مورد انتقاد قرار می‌دهند.<sup>(۱۲)</sup> جنگ علیه تروریسم نیز ممکن است تأثیر غیر مستقیم گسترده‌تری بر بازار انرژی هسته‌ای بگذارد. دورنمای آتی جریان با ثبات و ارزان ترنفت که از نفوذ فزاینده‌ی ایالات متحده در عراق و آسیای مرکزی ناشی می‌شود، ممکن است حرکت به سمت انرژی هسته‌ای را که در اوایل قرن در اروپا و ایالات متحده آغاز شده بود، کندتر سازد.

#### ۴- تأثیر بر سیاستهای «کنترل هسته‌ای»

##### اثر اندک بر کنترل سنتی تسلیحات

کنترل تسلیحات هسته‌ای در اثر حوادث یازده سپتامبر و جنگ علیه تروریسم تغییر جدی در خود مشاهده نکرد. در حاشیه می‌توان گفت که این وقایع بر «پارادوکس کنترل تسلیحات» که کامین‌گری آن را تعریف کرده است، تأکید می‌کند؛ پارادوکسی که می‌گوید: مسئله هر چه آسان‌تر باشد، اهمیت خود را بیشتر از دست می‌دهد. شرایط جدید همکاری بین مسکو و واشنگتن، مسائل اختلافات برانگیز دفاع موشکی را فرونشاند و سبب شد تا هر دو طرف در مورد اصول کاهش نیروها به توافقات عاجلی دست یابند. (معاهده‌ی کاهش تسلیحات

اعمال سیاستها در صحنه جهانی برای خود حفظ کرده است.

راجع به چین نظرات مختلفی وجود دارد. عده‌ای معتقدند چین تا حدی آمادگی شکل دادن به نظام دوقطبی و ایجاد یک قدرت بازدارنده در مقابل آمریکا را دارد. «والتر براین باور است که چین از لحاظ استراتژیکی می‌تواند به سادگی نیروهای خود را در سطحی برابر با آمریکا افزایش دهد و احتمال دارد که تاکنون به این طریق عمل کرده باشد چین پنج تا هفت موشک قاره‌پیمای دی-۵اف در اختیار دارد که می‌تواند با آنها هر نقطه‌ای را در آمریکا مورد اصابت قرار دهد. خصوصاً در مسئله تایوان و حمایت آمریکا از تایوان، شاید آن را ابزاری برای بازدارندگی علیه آمریکا استفاده کند.»<sup>(۱۱)</sup> برخی نیز معتقدند با توجه به اینکه این کشور بر رشد اقتصادی تأکید داشته و دارد (چین ۲۰۲۰)، نمی‌تواند شاخصهای فراساختاری و توان نظامی خود را برای رقابت در سطح بین‌المللی آماده سازد.<sup>(۱۲)</sup>

#### تعریف و انواع بازدارندگی هسته‌ای

از بازدارندگی هسته‌ای تعاریف مختلفی ارائه شده که یکی از تعاریف جامع آن چنین است:

بازدارندگی از کوشش تصمیم‌گیرندگان یک واحد سیاسی یا گروهی از واحدها، برای تهدید ارزشهای طرف مقابل حکایت دارد که هدف از این تهدید، تغییر ایجادکردن در راه‌حلهایی است که تصمیم‌گیرندگان یک کشور یا گروهی از کشورها در اختیار دارند چون سلاحيهای اتمی برای تهدید ارزشهای طرف مقابل آنقدر نیرومند هستند. طرف مهاجم آن تهدید را جدی گرفته، و لذا تجاوز نکردن امری محتمل است.<sup>(۱۳)</sup>

بازدارندگی انواعی دارد از جمله: بازدارندگی متعارف 'Conventional Deterrence'، بازدارندگی هسته‌ای یا غیرمتعارف، بازدارندگی ساده یا غیرفعال و بازدارندگی گسترده یا فعال<sup>(۱۴)</sup>



استراتژیک). اما این تحول قبل از یازده سپتامبر نیز در شرف وقوع بود. در هر حال، آشکار است که روابط هسته‌ای استراتژیک بین روسیه و آمریکا نقش ثبات بخش گذشته‌ی خود را نسبتاً از دست داده است.

## ۵- توجه و تمرکز دوباره بر اهداف و وسایل

در حوزه‌ی وسیع‌تری از «کنترل تسلیحات هسته‌ای»، یازده سپتامبر مهمترین تأثیر را بر مسئله امنیت فیزیکی تسلیحات و مواد داشته است که به طور روز افزون به مشغله‌ی ذهنی سیاستگذاران غربی تبدیل می‌شود. در حالیکه دولت بوش نسبت به برنامه‌های «کاهش تهدید از طریق همکاری» از آغاز خوش بین نبود (و تصمیم گرفت بودجه‌ی آن را تا ۱۰٪ کاهش دهد)، اما یازده سپتامبر و جنگ علیه ترور، سیاستی معکوس را به دنبال آورد.

این حمایت فزاینده با متمرکز شدن دوباره‌ی تلاشهای کنترل هسته‌ای بر مسئله حفاظت از تسلیحات و مواد همراه شد. اگر چه در این زمینه از هیچ ابزاری غفلت نشد (حتی از رژیمهای بین‌المللی که در نظر اردوگاه جمهوری خواه اهمیت خود را از دست داده بود)، اما دولت بوش برای اقدام یکجانبه، راه‌حلهای ویژه و توسل به زور اهمیت بیشتری قایل شد: اسلاف وی بیشتر بر موافقنامه‌های چند جانبه، رژیمهای پایدار و استفاده از دیپلماسی تأکید می‌کردند. ایده‌ی استفاده از رژیمها، با این واقعیت مورد تأیید قرار می‌گرفت که بیشتر رژیمها به طور

به طور کلی بازدارندگی بر دو قسم است:

۱- بازدارندگی کلی یا آنی or immediate Deterrence general که به مفهوم به دست آوردن سلاحهای هسته‌ای برای ایجاد ضربه اول می‌باشد. در این راستا تمامی دارندگان سلاح هسته‌ای در آرزوی رسیدن به آن هستند.

۲- بازدارندگی حداقل یا 'Minimum Deterrence' که مستلزم توانایی داشتن ضربه‌ی دوم می‌باشد بر قدرتها به بازدارندگی کلی و قدرتهای درجه دوم به بازدارندگی حداقل اعتقاد دارند. گروه اول شامل کشورهای آمریکا، روسیه، و گروه دوم، انگلستان، چین و فرانسه و هند می‌باشند. (۱۵)

## شرایط و ویژگیهای بازدارندگی

برای درک ابعاد مختلف و نیز کارایی بازدارندگی شناخت ویژگیهای عناصر بازدارندگی ضروری است که مختصراً آنها را توضیح می‌دهیم.

### الف: اعتبار Credibility

برای اینکه بازدارندگی کارایی داشته باشد باید هرگونه حریف بالقوه‌ای را مطلع ساخت که نه تنها هزینه‌ای (Cost) که بر او وارد می‌شود به مراتب از منافع (Benefit) آن بیشتر است بلکه همچنین می‌بایست او را متقاعد ساخت تا تهدید را باور کند و اگر حریف بداند که در صورت اقدام موجودیتش به خطر می‌افتد تهدید را جدی‌تر تلقی خواهند کرد و از توسل به جنگ خودداری خواهد نمود و به رفتاری محتاطانه و پرهیزکارانه روی می‌آورد بر اساس نظر شلینگ، بازدارندگی مربوط به تأثیرگذاری بر انتخابهای حریف است که از طریق نحوه‌ی رفتار خود، بر انتظارات او اثر گذاشته باشد در واقع باید تجاوزگر را با تهدید به چیز مخوفی که زیان آن بر هر دستاوردی احتمالی می‌چربد، از نیت خودش باز داشت. پویا بودن تکنولوژی تسلیحاتی از میزان آسیب‌پذیری یا آسیب‌ناپذیری سلاحهای هسته‌ای

مستقیم با بازیگران غیر دولتی سروکار نداشتند. (۱۳) در زمان کلینتون، اقدامات منع تکثیر و گسترش در فهرست ابزار مبارزه با سلاحهای کشتار جمعی در مرتبه‌ی دوم قرار داشت، در حالی که در استراتژی امنیت ملی ایالات متحده، منع اشاعه در جهت مبارزه با سلاحهای کشتار جمعی مرتبه‌ی اول را حایز است. این استراتژی در دسامبر ۲۰۰۲ انتشار یافت.

همچنین، درسی که بی‌شک می‌توان از مسئله‌ی عراق آموخت این است که تغییر رژیم می‌تواند قدرتمندترین و مؤثرترین اقدام منع گسترش هسته‌ای باشد؛ چرا که این مسئله با مثالهای آرژانتین، برزیل و به ویژه آفریقای جنوبی در گذشته به خوبی به منصفی ظهور رسید. (این استدلال باید محتاطانه مورد استفاده قرار گیرد چرا که ممکن است انگیزه‌های سیاسی و فرهنگی منطقه‌ای را جهت هسته‌ای شدن دست کم بگیرد.)

#### ۶- امنیت کلاهکهای هسته‌ای

وقایع سپتامبر و اکتبر ۲۰۰۱، خطرات امنیتی سلاحهای هسته‌ای در پاکستان را افزایش داد. متخصصان عموماً معتقدند که رهبری پاکستان به طور سنتی این مسئله را خیلی جدی دنبال کرده است. به واقع برخی پاکستانیها معتقدند با وجودی که از آغاز برنامه‌های هسته‌ای در سال ۱۹۷۵، تاکنون پاکستان «هشت نخست وزیر، چهار رئیس جمهور، شش رئیس ارتش، چهار

حکایت دارد. با برخورداری از سلاحهای هسته‌ای باید بتوان مهاجمین هسته‌ای احتمالی را با این تهدید روبرو ساخت که حتی در صورت دست زدن به ضربه غافلگیرانه بر علیه کشور بازدارنده، باز هم خسارات غیرقابل تحمیلی خواهد دید. ولی اگر حریف نسبت به تصمیمات بازدارنده شک کند و باور نکند که وی در صدد اجرای تهدیداتش می‌باشد و یا همچنین تصور کند که حتی اگر بازدارنده تهدید را عملی می‌کند ولی آن را به طور کامل انجام ندهد در آن صورت آن تهدید دچار شکست می‌شود. در این صورت، بسیاری، بازدارندگی را چیزی جز بلوف یعنی تظاهر به اجرای تضمینی بیشتر از آنچه واقعاً وجود دارد نمی‌دانند. بلوف زدن خود نوعی تهدید و تلاشی است در جهت اینکه طرف مقابل اقدام به عملی ننماید ولی در مورد بلوف نیز بایستی دقت کرد. همان طور که هنری کیسنجر می‌گوید: «حرکتی که به قصد بلوف انجام می‌گیرد ولی جدی تلقی می‌شود به عنوان عامل بازدارنده بسیار مؤثرتر از آن تهدید واقعی است که بلوف تلقی می‌شود». (۱۴)

داشتن اعتبار، در بازدارندگی هسته‌ای، پیگیری سیاستها به وسیله‌ی سایر وسایل است. در معتبر بودن و مؤثر بودن عامل بازدارنده، سلاحهای هسته‌ای نه تنها جنگ را غیرقابل تصور می‌کنند بلکه غیرلازم می‌سازند و در همان حال می‌توان بر محاسبات و اراده سیاسی اثر گذارد. اسرائیل به طور موفقیت آمیزی، حتی آمریکا را به عنوان مهم‌ترین حامی و متحدش وادار کرده است، این کشور در اوائل مرحله جنگ اکتبر ۱۹۷۳ تهدید به، بکارگیری سلاح هسته‌ای کرد تا آمریکا را مجبور کند تا حجم عظیمی از سلاحهای متعارف را برای اسرائیل مهیا کند. همچنین در جنگ خلیج فارس، این کشور، عراق را تهدید به استفاده از سلاح هسته‌ای نمود تا آمریکا مجبور شود که در تعقیب روند جنگ، اهداف نظامی اسرائیل علیه عراق را در نظر بگیرد. (۱۵)

### ب: ارتباطات

بدین معنی که برای کارایی بازدارندگی، طرف بازدارنده باید با حریف در ارتباط باشد که به طور علنی یا مخفی از اطلاعات لازم برخوردار باشد و تصمیمات و عکس‌العمل‌های خود را به حریف منتقل کند.

اگر هدف اصلی استراتژی بازدارندگی جلوگیری از وقوع «مصیبت بارجنگ» است تشخیص تاحداً امکان صحیح و واقع‌بینانه‌ی منافع حیاتی خود و طرف مقابل مهم است با توجه به اینکه تشخیص منافع حیاتی خودی نسبتاً آسان است. کار دشوار تشخیص منافع حیاتی طرف مقابل و تفهیم منافع خود به طرف مقابل به مثابه‌ی منافع حیاتی می‌باشد. این امر مستلزم برقراری ارتباطات است ایجاد ارتباط در عصر هسته‌ای دارای پیچیدگی بیشتری است لیکن تبادل اطلاعات سری و مهم امری است لازم، پس داشتن ارتباط با رقیب از ارکان بازدارندگی است و به این منظور لازم است از مجاری و روشهای مختلف این ارتباط به عمل آید.<sup>(۸)</sup> لازم است که همراه هر وعده، شواهدی مبنی بر وجود تعهد به اجرای آن مخابره گردد. در واقع اگر نتوان تهدید را به طرف مقابل مخابره کرد گاه دیگر آن تهدید ارزشی ندارد. موفقیت بازدارندگی زمانی است که طرف مهاجم مطمئن شود که در صورت تجاوز، تنبیه می‌شود. اطمینان از این لحاظ به برقراری ارتباط بستگی دارد. در انتقال اطلاعات بایستی هر نوع سوءتفاهمی از بین برود حتی پارازیت‌هایی که مُخِل ارتباط وافی و کافی هستند می‌تواند خطرناک باشد. اگر طرف مقابل (هزینه‌ها) *cost* را کم تصور کند حاضر است تا آخر بایستد. ساخت و محرمانه‌نوسازی کردن زرادخانه‌های تسلیحاتی، اثربخشی توان بازدارندگی را کاهش می‌دهد. بازدارندگی مستلزم آن است که تا حدودی طرف مقابل در جریان امر قرارگیرد ولی انتقال بیش از حد اطلاعات نیز اگر برنامه‌ریزی طرف مقابل را برای حمله تسهیل کند می‌تواند به تضعیف طرف

برکناری دولت و دوکودتای نظامی» را به خود دیده است، اما سابقه‌ی کشورشان در زمینه‌ی هسته‌ای، درخشان است.<sup>(۱۲)</sup> اسلام‌آباد پس از حوادث یازده سپتامبر اقدامات اضافی امنیتی را اجرا کرد؛ مطبوعات خبر می‌دهند که چهل و هشت ساعت پس از حملات یازده سپتامبر، زرادخانه‌ی هسته‌ای به ۶ مکان مخفی انتقال یافت و ساختار فرماندهی به منظور کنار گذاشتن عوامل طرفدار طالبان تغییر یافت و نیروهای ویژه اطراف تأسیسات هسته‌ای استقرار یافتند.<sup>(۱۵)</sup> اما متخصصان معتقدند که اقدامات و ترتیبات امنیتی پاکستان بسیار ضعیف‌تر از استانداردهای غربی است و شایسته است که ترقی یابد. در محافل کنترل تسلیحات و منع گسترش، مناظره‌ای همیشگی وجود داشته است که یک قدرت هسته‌ای در چارچوب حقوق بین‌المللی (به ویژه ماده‌ی اول معاهده منع گسترش و تکثیر هسته‌ای) و قوانین داخلی به چه میزان می‌تواند به یک قدرت غیر هسته‌ای کمک ارائه کند. پاکستانیها اغلب می‌گویند که تقاضاهای قبلی آنها از ایالات متحده به منظور کمک در زمینه فعالیت‌های هسته‌ای در شده است. اما خود آنها از این بیم دارند که کمک ایالات متحده اطلاعات زیادی در مورد توانیهای آنان آشکار کند، حتی اگر واشنگتن در نهایت کنترل زرادخانه‌ی آنان را به دست نگیرد.<sup>(۱۶)</sup>

در نتیجه، پیشنهادات پراز اکراه ایالات متحده پس از یازده سپتامبر برای کمک به

پاکستان، با پذیرش پرازی میلی پاکستان مواجه شده است (در این زمینه، حساسیتهای داخلی سیاسی مؤثر بوده اند).<sup>(۱۷)</sup>

بیم از دزدی یا خرابکاری در مورد امنیت زردخانه های هسته ای در باشگاه رسمی پنج کشور هسته ای نیز ایجاد نگرانی کرده است. برخی مدعی اند که با توجه به انگیزه ها و ابزارهای گروههای تروریستی القاعده مانند، حتی امنیت فیزیکی مجتمعهای تسلیحات هسته ای ایالات متحده نیز در معرض خطر قرار دارند.<sup>(۱۸)</sup> طرح ادعایی یک گروه تروریستی مظنون به ارتباط با القاعده مبنی برای هدف قرار دادن پایگاه هسته ای کلاین بروگل (Broegel) (Kleine) متعلق به ناتو که در بلژیک قرار دارد، بر بیم و ترس تحلیل گران صحه گذارد.<sup>(۱۹)</sup> مقامات روسی که مسئولیت امنیت سلاحهای هسته ای را بر عهده دارند، ابراز می دارند که اقدامات حفاظتی اضافی پس از یازده سپتامبر به معرض اجرا گذاشته شده است؛ اقداماتی از جمله ایجاد واحدهای نظامی «واکنش سریع».<sup>(۲۰)</sup>

بنابراین دلایل مناسبی در اختیار است تا بر تلاشها و اقدامات کنترل هسته ای در جهت محافظت از خود سلاحها تمرکز و توجهی دوباره صورت گیرد. در عین حال بی توجهی به ضروریات برچیدن و حذف سلاحهای نیز می تواند خطرناک باشد چرا که ذخیره کردن درازمدت، خطرات بیشتری در مورد سرقت یا دستیابی به سلاحها به همراه دارد. به همین دلیل، سیاستهای هسته ای ایالات متحده و

بازدارنده منجر گردد گاه ممکن است اطلاعات مخایره شده ی بیش از حد، باعث شود که کشور باز داشته شده در عملی شدن تهدید تردید کند و آن را بلوف به حساب آورد.

### ج: توانایی و قابلیت "Capability"

برخورداری از توانایی در وارد کردن تلفات برحریف در صورت مخالفت، از ارکان مهم بازدارندگی است بازدارنده بایستی توانایی داشته باشد که منافع احتمالی متجاوز بالقوه را ارزیابی کرده و سپس برای تهدید او به وارد کردن ضربه ای که تلفات بیش از منافع مترقبه بر او وارد خواهد کرد توانا باشد.

توانایی وارد آوردن ضرر به دشمن برابر یا بیش از میزان قابل تحمل خسارت بردشمن الزامی است. کشور بازدارنده همواره باید در رقابت تسلیحاتی حضور فعال داشته باشد و به طور روزافزون در پی کسب پیشرفته ترین تکنولوژی نظامی و برتری تسلیحاتی نسبت به رقیب باشد.<sup>(۱۹)</sup>

### اهداف بازدارندگی هسته ای

درخصوص اینکه چرا کشورها به دنبال اتمی شدن هستند باید گفت که این روند مخصوصاً در دوران جنگ سرد عمدتاً بین دو قطب مصداق داشت ولی از پس از جنگ سرد، کشورهای دیگری نیز در این مسیر افتادند این امر را می توان از دو منظر کلی مورد ملاحظه قرار داد:

#### ۱- دیدگاه جامعه شناختی ۲- دیدگاه امنیتی

**دیدگاه اول:** که نهادگرایان جدید عنوان می کنند. از این دیدگاه، کشورها تمایل به گذار از وضعیت فعلی (نداشتن سلاح هسته ای) به وضعیت داشتن این سلاحها با الهام از سایر کشورها می باشند که به آن همریختی نهادی گویند: در این منظر نوعی تقلید نهفته است.

**دیدگاه دوم:** دیدگامی امنیتی است که بر طبق ذهنیت

نئورئالیستها و رئالیستهاست و بر طبق آن، قدرت، شکوه و امنیت یک کشور بستگی به دسترسی به این سلاحها دارد. (یکی از طریق ساخت و توسعه ی سلاحهای هسته‌ای برای برقراری موازنه قدرت و دیگری اتحاد نظامی با قدرت هسته‌ای برای کسب ضمانتهای هسته‌ای، این مدل یک مدل جهانی است.<sup>(۲۰)</sup> تسلیحات اتمی و تهدید به، بکارگیری آن به عنوان ابزاری برای رسیدن به عمدتاً اهداف سیاسی در نظر گرفته می‌شود. به طوری که مثلاً تهدید به استقرار سیستمهای جدید تسلیحاتی در مناطقی خاص و نیز به هنگام منازعه در درگیریهای مسلحانه منطقه‌ای در جهان سوم فی الجمله برای اهداف سیاسی بوده است. دولتهایی که به دنبال جنگ‌افزارهای اتمی هستند به دنبال بقاء، بازدارندگی، پرستیژ، قدرت طلبی، برتری طلبی و... می‌باشند.

به طور خلاصه، در دوره‌های مختلف صلح و جنگ، کشورها اهداف خاصی را از طریق تهدید هسته‌ای دنبال می‌کنند که مختصراً عبارت‌اند از:

- ۱- وارد کردن طرف مقابل به پایان دادن به جنگ؛
- ۲- ناگزیرسازی طرف مقابل به عقب‌نشینی از قلمروی خاص؛
- ۳- وادار ساختن رقیب به توجه به منافع جدی واردکننده تهدید در زمینه‌ای خاص؛
- ۴- کاربرد تهدید اتمی برای نمایش و کسب حیثیت بین‌المللی (نمونه هند)؛
- ۵- استفاده از تهدید هسته‌ای برای چانه‌زنی.<sup>(۲۱)</sup>

### نظراتی در خصوص تأیید و کارایی تئوری بازدارندگی

در اثبات و کارایی تئوری بازدارندگی نظرات مختلفی از طرف اندیشمندان عالم علم سیاست عنوان شده که به چند مورد آن اشاره می‌کنیم.

ریچارد بتس، موضع استراتژیستهای هسته‌ای

معاهده‌ی مسکو به این جهت که در مورد مبارزه با خطر تروریسم هسته‌ای کار اندکی انجام داده‌اند، مورد انتقاد قرار گرفته‌اند.<sup>(۲۲)</sup>

علاوه بر این، معاهده‌ی مسکو فرصت لحاظ کردن سلاحهای غیر استراتژیک را در رهنمودهای اشاره شده در قرار داد ۱۹۹۷ هلسنکی، را از دست داد. یعنی این گونه استدلال می‌کنند که شفافیت بیشتر در مورد ذخایر هسته‌ای ممکن است از نظر امنیتی زیان بار باشد. با این همه، سود مشخص ساختن مکان یک انبار هسته‌ای برای یک گروه تروریستی چه می‌تواند باشد؟ در همین رابطه، خارج ساختن یک دسته‌ی کامل از سلاحها از کنترل کلی تسلیحات و مورد تهدید قرار دادن اقدامات کاهشی با ضرورت بزرگتر جلوگیری از دستیابی یک گروه تروریستی به سلاحهای هسته‌ای، در تضاد است. علاوه بر این، اتفاقاتی مانند خطر کلاین بروکل - اگر تأیید شود - این مسئله را دامن خواهد زد که از کنترل سلاحهای غیر استراتژیک مدت زمانی طولانی است که غفلت شده است.

### ۷- امنیت مواد هسته‌ای

اگر امکان دستیابی مستقیم تروریستها به یک وسیله‌ی هسته‌ای عملیاتی را کنار بگذاریم، مهم‌ترین مانعی که بر سر راه گروههای مشتاق ساخت چنان سلاحی وجود دارد، دسترسی به مقدار کافی از مواد شکافت‌پذیر است. اگر چه نگرانی در مورد امنیت این مواد مسئله‌ای

جهانی است (حدود سه هزار تن اورانیوم غنی شده و پلوتونیم در جهان امروز وجود دارد)، متخصصان بر این نکته توافق دارند که مراقبت از سوخت راکتورهای تحقیقاتی در درجه‌ی اول اهمیت قرار دارد چرا که در مورد این راکتورها اقدامات امنیتی به مانند دیگر انواع راکتورها صورت نمی‌گیرد. در حال حاضر ۲۰ تن اورانیوم غنی شده، مورد استفاده در مقاصد صلح‌آمیز در جهان وجود دارد (در سال ۲۰۰۱) - این مقدار اگر چه در مقایسه با ذخایر نظامی بسیار اندک است اما گستردگی و آسیب‌پذیری بیشتری دارد. شرایط اضطراری حوادث یازده سپتامبر، اقدامات اضطراری از قبیل خارج ساختن سوخت مصرف شده در راکتور تحقیقاتی ونسا (Vinea) در بلگراد را ممکن ساخته است؛ اقدامی که می‌توان آن را مدلی از همکاری بین دولتهای ایالات متحده و روسیه و همچنین همکاری بین دولتها و بخش خصوصی دانست (نان - ترنر: the Nunn-Turner) یا ابتکار تهدید هسته‌ای). طبق نظر آبراهام، وزیر انرژی ایالات متحده، ۱۷ مورد دیگر به مانند ونسا (Vinea) وجود دارد که باید به آنها توجه کرد. (۲۳)

حوادث یازده سپتامبر اقدامات در سطح چندجانبه را نیز احیا کرده است. ابتکارهای جدیدی مانند ابتکار بسیار مورد استقبال قرار گرفته‌ی «همکاری جهانی برای کاهش تهدید» ایجاد شده‌اند؛ ابتکار مذکور در اجلاس سران گروه هشت در جولای ۲۰۰۲ در کاناناس کیس مطرح شد. (تنها در روسیه برآیندها حاکی از

«قدیمی» را تکرار نموده، مبنی بر اینکه بازدارندگی غیرهسته‌ای در عصر نوین بارها شکست خورده، حال آنکه، بازدارندگی هسته‌ای تاکنون شکستی به خود ندیده است. به نظر وی در یک جنگ غیرهسته‌ای، بهترین چیزی که مهاجمین می‌توانند پیش بینی کنند ناکام شدن طرح آنهاست. (۲۴)

لورنس فریدمن علت پیدایش تفکر بازدارندگی را در نبود نیروی کنترل‌کننده‌ی بین‌المللی می‌داند و بر این عقیده است که دولتها برای اجتناب از بمباران هسته‌ای ناچارند به سلاحهای خود تکیه کنند و هر چه که این سلاحها پیشرفته‌تر باشد تهدیدی که از خارج بر دولتها وارد می‌شود به مقدار بیشتری خنثی می‌گردد. (۲۵)

### بررسی کارایی تئوری بازدارندگی هسته‌ای در عمل در شرایط کنونی

بحث عمده در خصوص تئوری بازدارندگی آن است که چنانچه این تئوری از زمان دستیابی دو قدرت جهانی یعنی آمریکا و شوروی سابق به بمب اتم اجرا نمی‌شد جنگ هسته‌ای بین آنها محتمل می‌نمود. به باور بسیاری از پژوهشگران، بازدارندگی هسته‌ای علت اصلی صلح و ثبات بین‌المللی بوده و کشورها کوشیده‌اند از طریق دستیابی به توان نظامی دلخواه، یا حتی برتری استراتژیک، ابتدا بقاء و منافع ملی و سپس ثبات جهانی را حفظ کنند. لذا کشورها جهت تأمین این اهداف سعی کرده‌اند توانایی خود در زمینه‌ی سلاح هسته‌ای را افزایش دهند آنها که این سلاح را دارند آن را مجبوتر و آنها که ندارند به طرف اتمی شدن روی آورده‌اند. به همین جهت در این پژوهش برآنیم تا برای اثبات فرضیه‌ی اصلی آن مبنی بر کارا بودن تئوری در فضای پس از جنگ سرد آن را در دو بخش عملی بررسی کنیم:

۱- استراتژیهای دو قدرت زمان جنگ سرد یعنی آمریکا و روسیه‌ی فعلی؛

وجود ۸۵۰ تا ۱۱۵۰ تن مواد شکافت پذیر مورد استفاده در مقاصد نظامی می باشد.) آرژانس بین المللی انرژی اتمی به سختی در تلاش است تا پروتکل الحاقی را به اجرا در آورد و به بررسی کافی بودن کنوانسیون محافظت فیزیکی از مواد هسته ای در برابر خطرات تروریستی جدید می پردازد. یک کنوانسیون در مورد تروریسم هسته ای در حال حاضر در سازمان ملل مورد بحث قرار گرفته است.

در میان مدت، دغدغه ها در مورد انباشت مواد هسته ای مناسب برای ساخت سلاح، ممکن است مذاکرات نافرجام معاهده ی منع ساخت مواد شکافت پذیر را زنده گردانند. با این حال، شکستن این بن بست در کنفرانس خلع سلاح به یک پیش شرط نیاز دارد: توجه به نگرانی چین (و تا حد کمتری روسیه) در مورد سیاست های ایالات متحده در مورد ایجاد دفاع استراتژیک که می تواند استقرار سلاح های تهاجمی در فضای ماورای جو را در برگیرد. از شواهد دال بر چنین نتیجه ای در اوایل سال ۲۰۰۳ هیچ خبری نبود.

## ۸- تأثیر برپوش گسترش و تکثیر هسته ای

بحران یازده سپتامبر، بر مسئله ی گسترش هسته ای اثرات گوناگونی داشت. این بحران به توقف برخی از برنامه های هسته ای منجر شده است اما به دلایلی متفاوت، برخی دیگر را مشروعیت بخشیده است. این بحران، خطرات بالقوه ی گسترش هسته ای را برجسته کرده و

۲- کشورهای کوچک که عمدتاً در مناطق حساس و جهان سوم هستند همچون هند و پاکستان و اعراب و اسرائیل.

## استراتژی ایالات متحده آمریکا

با تجزیه ابرقدرت شرق، آمریکا خود را به عنوان تنها قدرتی که از لحاظ نظامی و اقتصادی می تواند عرض اندام کند مطرح کرد این امر باعث شد تا استراتژی های خود را نیز نسبت به دوران جنگ سرد تغییر دهد. به دنبال جهانی برآمده دیگر، ارزشها، ارزشهای آمریکایی است که نمود آن را در نظم نوین جهانی بوش پدر دیدیم به نظر می رسد تأکید آمریکا بر مسائلی چون هماهنگ سازی ناتو با خود و سیستم دفاع موشکی، مسائلی هستند که می توان آنها را در راستای ارتقاء استراتژی بازدارندگی آمریکا توجیه کرد.

در پس از جنگ سرد، برخی متغیرها بویژه نظامی و ژئوپلیتیک باعث شده که آمریکا همچنان روسیه را به عنوان بزرگ ترین رقیب خود و جایی که می تواند برای امنیت ملی آمریکا خطر ساز باشد، به دقت زیر نظر داشته باشد. با فروپاشی شوروی، هر چند تهدیدات ناشی از جنگ هسته ای کاهش یافته و دکترینهای استراتژیک آمریکا و سیاست مهار شوروی که از سوی جرج کنان طراحی شده بود به پایان رسیده ولی مسائل مربوط به سلاح های هسته ای روسیه و خطرات ناشی از استفاده ی تصادفی و کنترل نشده از جنگ افزارهای هسته ای به مراتب افزایش یافته است. «آمریکا اطمینانی که در دوران اتحاد شوروی سابق برای کنترل سلاح های هسته ای داشت از دست داده و از آن بیم دارد که این سلاحها به دست گروه های تروریستی و دولتهای سرکش Rogue States بیفتد»<sup>(۲۴)</sup> این امر از آن جهت برای این کشور حیاتی است که روسیه ذخیره ی انبوهی از موارد شکاف ناپذیر را دارد که در محلهای مختلف و در شرایطی که لزوماً در حد استانداردهای غربی نیستند

بر این خطرات افزوده است.

جنگ علیه تروریسم تا حدی برای مسئله منع گسترش هسته‌ای خوش یمن بوده است. از آنجایی که یازده سپتامبر، ایده‌ی دستیابی رژیم‌های خودکامه و مخالف غرب به سلاح‌های هسته‌ای و تمایل آنان برای آسیب‌زدن به منابع غرب را هر چه بیشتر در نظر دولت بوش غیر قابل پذیرش ساخت، «جنگ علیه تروریسم» تا حدی به «جنگ علیه تکثیر و گسترش هسته‌ای» بدل شده است. رئیس جمهوری بوش در سخنرانی اتحادیه در ژانویه ۲۰۰۲، سه دولت عراق، کره شمالی و ایران را «محور شرارت» خطاب کرد. یازده سپتامبر به ویژه سبب شد تا ایالات متحده در اینکه خود را برای همیشه از شر سلاح‌های هسته‌ای عراق راحت سازد مصمم‌تر شود. اقدام علیه عراق می‌تواند هشدار برای دیگر دولتها باشد.<sup>(۳۳)</sup> استراتژی جدید ایالات متحده در برخورد با سلاح‌های کشتار جمعی، اقدامات ضد گسترش را به «سلاح انتخابی» ایالات متحده تبدیل ساخته است. همچنین، تأسیس رژیم‌های «دوست» در افغانستان و عراق، فشار بر دولت ایران را در مسیر هسته‌ای شدن کاهش می‌دهد. با این حال چه بخواهیم، چه نخواهیم نتیجه‌ی تناقض آمیز جنگ علیه تروریسم آن است که به طور غیرمستقیم از گسترش هسته‌ای حمایت می‌کند. این امر به سه طریق می‌تواند روی دهد. اول، سیاست‌های ایالات متحده می‌تواند به غیر مشروع سازی هنجارهای منع گسترش و تکثیر

انبار شده است.<sup>(۳۵)</sup> از طرفی موضوع دانشمندان هسته‌ای روسیه مطرح است که به آنها دستمزدهایی در حد معاش داده می‌شود که البته باید به بیکاری آنها نیز توجه کرد در نتیجه می‌تواند هم باعث مهاجرت آنها شود و هم اینکه آنها اطلاعات خود را در اختیار سایر کشورها که مخالف آمریکا هستند بگذارد.<sup>(۳۶)</sup> لس آسپین وزیر دفاع وقت آمریکا در تشریح خطرات تهدیدکننده‌ی منافع آمریکا وجود سلاح‌های هسته‌ای را در منطقه اتحاد شوروی سابق و تلاش برخی از کشورها به دسترسی به این گونه سلاح‌ها را بسیار جدی و حائز اهمیت می‌داند.

از طرف دیگر، استراتژی بازدارنده‌ی آمریکا پس از جنگ سرد بر روی باز داشتن و منصرف کردن قدرتهای منطقه‌ای از حمله به آمریکا متمرکز شده، این استراتژی بایستی انگیزه‌های چنین کشورهایی را بشناسد در گزارش اخیر راند، تحت عنوان استراتژی بازدارنده‌ی منطقه‌ای آمریکا، «کنف واتمن» و «دین ویکینگ» دورنمای استراتژی بازدارندگی دوره‌ی پس از جنگ سرد را مورد بررسی قرار دادند در بخشی از این بررسی تحت عنوان قابلیت‌ها و توانایی‌هایی که برای تقویت بازدارندگی نیاز است کدام‌هاست؟ این دو نویسنده عنوان می‌کنند که وقتی حریفان و مخالفان منطقه‌ای به زور متوسل شدند عمدتاً به دنبال جنگ‌های کوتاه مدت و کم هزینه می‌روند بنابراین مؤثرترین اقدام نیروی نظامی آن است که از پیروزی مسلم، قطعی و تسریع آنها جلوگیری کنند.

با توجه به موارد فوق چه از ناحیه‌ی ابرقدرت پیشین یعنی روسیه و چه قدرتهای منطقه‌ای یا کشورهای به اصطلاح «باغی» به نظر آمریکاییها، خطر در کمین امنیت آمریکاست لذاست که آمریکا دست به اقداماتی در این خصوص زده است که این اقدامات را می‌توان به صورت استراتژی بازدارندگی جدید آمریکا به صورت «دکترین عملیات مشترک» یا «سیستم دفاع



هسته‌ای کمک کند:

○ نیاز ایالات متحده به حمایت پاکستان در اقدام علیه افغانستان سبب شد تا واشنگتن بیشتر تحریمهای اعمال شده از زمان آزمایش سلاحها در سال ۱۹۹۸ را لغو کند. از آنجایی که هند روابط دوستانه با ایالات متحده داشت، چنین مسئله‌ای در مورد هند نیز تکرار شد. اگر چه این کار در توازن دوباره‌ی اولویتهای استراتژیک ایالات متحده سرچشمه می‌گرفت اما به شناخت موقت - دو فاکتوی - دو قدرت هسته‌ای جنوب آسیا منجر شد. لغو تحریمها علیه پاکستان (و هند) درست یا نادرست، بر آمادگی آمریکا برای پذیرش گسترش هسته‌ای تا آنجا که منافع امنیتی او را به خطر نیندازد، صحنه گذارده است.

○ فقدان اقدام سریع در مورد برنامه‌های غنی سازی کره شمالی و خروج این کشور از NPT این باور را تقویت کرده است که ایالات متحده در مورد منع گسترش هسته‌ای از «سیاستهای دوگانه» استفاده می‌کند.

○ کمکهای جدی به کشورهای دارای توانایی هسته‌ای از جمله پاکستان در جهت محافظت از کلاهکها در راستای استدلال «ارائه‌ی سرنگهای تمیز به معتادان» و خطر تروریسم هسته‌ای به عنوان مسئله‌ای جدی، توجه پذیراست. اما اگر این اقدامات از سوی دیگر کشورها نقض روح NPT محسوب گردد آنگاه به غیر مشروع سازی

موشکی آمریکا» مشاهده کرد

آمریکا به منظور مقابله با تهدیدات میکروبی و شیمیایی از سوی بازیگران دولتی و غیردولتی بیش از گذشته متکی به سلاح و نیروهای هسته‌ای شده که بدین منظور این دکترین را تدوین نموده است. براساس این دکترین، نقش بازدارندگی متوجه کشورهای جنوب می‌گردد به طوری که تعریف مشروح تری از بازدارندگی و نقش آن در تبیین منافع امنیتی آمریکا در این دکترین در دسامبر ۱۹۹۵، منظور گردید. این امر بیانگر آن است که آمریکا تهدیدات توسط دولتها و کشورهای یاغی همچون عراق (قبل از اشغال) و کره شمالی که دارای پتانسیل هسته‌ای و کاربرد سلاحهای میکروبی و شیمیایی هستند را علیه امنیت ملی و امنیت منافع خود در حدیک چالش اساسی می‌بیند که باید با توسل به بازدارندگی هسته‌ای آن را مهار کرد. در بخشی از دکترین مزبور آمده، ایجاد بازدارندگی در قبال کاربرد سلاحهای کشتار جمعی توسط دشمن، اعم از هسته‌ای، میکروبی و شیمیایی مستلزم آن است که رهبری دشمن متقاعد شود که آمریکا توانایی واراده‌ی پاسخ سریع را دارد.<sup>(۲۷)</sup> همچنین آمریکا قصد دارد در چارچوب دفاع موشکی بازدارندگی را در قالب نوعی دفاع استراتژیک تبیین کند. البته ادعای می‌شود این طرح جهت مقابله با تهدید کشورهای سرکش ترسیم شده ولی می‌تواند در راستای ایجاد یک توازن نظامی جهت برقراری تفوق آمریکا نیز مورد ملاحظه قرار گیرد.

این طرح به این معناست که آمریکا در موقعیت تکنولوژیکی بالقوه قرار گیرد که بتواند موشکهای بالستیک مهاجم به خاک آمریکا را در فضا متلاشی کند و نوعی سپر موشکی ایجاد کند. اروپاییان این طرح را پسر جنگ ستارگان نامیدند زیرا تا حد زیادی از نظر فن‌آوری و تأثیر راهبردی به طرح دفاع استراتژیک ریگان شباهت دارد.<sup>(۲۸)</sup>

منطقه‌ای که جهت این سیستم موشکی از طرف

آن کمک می‌کند.

○ تا حدی ممکن است چنین اتفاقی در مورد ایران روی دهد.<sup>(۲۴)</sup> در نگاهی دیگر، می‌توان گفت که نام بردن از ایران در سخنرانی سالانه بوش در کنگره در ژانویه ۲۰۰۲ بیشتر به جهت نگرانی از کمکهای ایران به گروههای ضداسرائیلی بود تا ناشی از برنامه‌های هسته‌ای این کشور باشد. به واقع، در استراتژی امنیت ملی ایالات متحده که چند ماه، بعد انتشار یافت، ایران در کنار عراق و کره شمالی قرار نگرفت.<sup>(۲۵)</sup> برخی از مقامات ایالات متحده گفته‌اند که آنها می‌توانند همان گونه که با بمبی پاکستانی «زندگی می‌کنند»، «زندگی» با وجود بمبی ایرانی را نیز تحمل کنند؛ که البته این سخنان نیاز به کمک ایران در جنگ علیه ترور (به ویژه عدم دخالت در بحران عراق) دارد و NPT را در مرتبه دوم قرار می‌دهد.

○ با مجازات عراق به جهت نقض آشکار تعهدات منع گسترش هسته‌ای، کشورهای دیگر با انگیزه‌های قوی در مورد برنامه‌های هسته‌ای ممکن است (باحامیت گسترده‌ی ملی) ترجیح دهند از NPT خارج شوند و فریبکارانه به فعالیت‌های خود ادامه بدهند. این مسئله ممکن است دیگر دولت‌ها را به پیروی کردن از این مسئله تشویق کند و کل رژیم منع گسترش را تهدید کند.

○ در نهایت، مباحث اخیر در مورد عاری

آمریکاییها عنوان می‌شود، حفاظت از آمریکا در برابر پرتاب تصادفی موشک از روسیه یا هر جای دیگر، برای بازداشتن کشورهای مهاجم منطقه‌ای و دفاع از هم‌پیمانان این کشور می‌باشد.<sup>(۲۶)</sup> جورج بوش استقرار این سیستم را بهترین راه برای حفظ امنیت هسته‌ای آمریکا می‌داند گرچه بوش از ایده‌ی سیستم دفاع موشکی گسترده‌تری از آنچه کلinton در نظر داشت استقبال می‌کند لیکن آنچه باید فرض کرد آن است که هر چه سیستم دفاع موشکی آمریکا گسترده‌تر شود، روسیه برای کاهش ذخایر هسته‌ای خود تمایل کمتری خواهد داشت.

این فرض غلط است که با افزایش تعداد کشورهای می‌شود که به موشکهای بالستیک قاره‌پیمای هسته‌ای مجهز می‌شوند منطق بازدارندگی عمل نمی‌کند براساس منطق بازدارندگی، اطمینان طرف مهاجم از انتقام هسته‌ای طرف مقابل باعث می‌شود که اقدام به حمله هسته‌ای شود و همین منطق در معاهده ABM پایه قرار گرفت که دو طرف به جز پایتختها و یا یک پایگاه موشکی، جای دیگری را به سیستم ضد موشکی مجهز ننمایند. ولی استدلال مقامات آمریکایی آن است که اصل بازدارندگی با فرض عقلانیت سیاستمداران در حفظ جان مردم کشورشان است و به نظر کوهن دولتهای سرکش نسبت به سعادت ملتهای خود بی‌تفاوتند لذا توانایی حمله‌ی متقابل موشکی نمی‌تواند بازدارنده باشد این فرض مورد انتقاد شدید قرار گرفته و گفته می‌شود که در هر صورت هیچ دولتی با اطمینان از نابودی قطعی خود در یک حمله‌ی تلافی جویانه مبادرت به «حمله نخست» نخواهد کرد.<sup>(۳۰)</sup>

### استراتژی روسیه

در پی جنگ سرد، روسیه علی‌رغم اینکه با مشکلات زیاد اقتصادی - سیاسی روبرو بوده ولی پس از یک دهه که از فروپاشی شوروی می‌گذرد همچنان در تلاش

کردن آسیای مرکزی از سلاحهای هسته‌ای، تردید روسیه را در مورد این مسئله تحکیم بخشیده است و این تردید با جنگ علیه تروریسم و حضور فزاینده‌ی آمریکا در منطقه برجسته‌تر شده است.

**دوم، سیاستها و اقدامات ایالات متحده، «ارائه» فناوری هسته‌ای را افزایش می‌دهد:**

○ اگر ایالات متحده خواهان کمک جدی‌تری از سوی مسکو و پکن در جنگ علیه ترور باشد، ممکن است در آینده در قبال روسیه و چین که به دلایل تجاری، محصولات و فناوریهای مورد استفاده در برنامه‌های هسته‌ای را می‌فروشند، سیاستهای خشن تر و سخت‌تر خود را کنار بگذارد.

○ همچنین، لغو تحریمها علیه پاکستان و هند می‌تواند از سوی صادر کنندگان فناوریهای هسته‌ای به عنوان «چراغ سبز» تعبیر شود.<sup>(۲۶)</sup>

○ به دنبال احیای ناگهانی اتحاد ایالات متحده - پاکستان در سپتامبر ۲۰۰۱، حامیان طالبان در ارتش و سیستم اطلاعاتی پاکستان ممکن است ترغیب شده باشند تا عمداً تخصص هسته‌ای را به القاعده یا دیگر کشورهای دشمن ایالات متحده (کره شمالی یا لیبی)<sup>(۲۷)</sup> منتقل کنند. در ۲۳ اکتبر ۲۰۰۱، مقامات پاکستانی دو دانشمند سابق مسائل هسته‌ای را دستگیر کردند که به داشتن ارتباط با القاعده اعتراف کرده بودند.<sup>(۲۸)</sup>

برای کسب جایگاه گذشته خویش می‌باشد بی‌شک موضوعی که این کشور در سطح نظام بین‌الملل با آن مواجه بوده چگونگی تعامل با ابرقدرت برجای مانده از جنگ سرد می‌باشد، مسئله مذاکرات موشکهای بالستیک و دفاع موشکی آمریکا از جمله مسائلی بوده که روابط دو کشور را پس از جنگ سرد شکل داده است. این کشور توان نظامی و جمعیتی بالایی دارد و می‌تواند یک قطب در معادلات نظامی و استراتژیک مطرح باشد.

توهم ابرقدرتی منشاء تفکر سیاسی رهبران فعلی آن است، وزیر خارجه روسیه زمانی عنوان می‌کند که روسیه یک ابرقدرت است حتی با کمکهای صندوق بین‌المللی پول.

گرچه اغلب نخبگان روسیه درک می‌کنند که بهبود اقتصادی پیش‌زمینه‌ی اصلی جهت کسب مجدد جایگاه سابق است ولی برخی بر قدرت نظامی تأکید دارند<sup>(۳۱)</sup> از جمله، این نخبگان سیاسی بر این باورند که سلاحهای استراتژیک هسته‌ای تنها نهاد باقی مانده از شوروی سابق است که به عنوان یک قدرت بزرگ برای روسیه مطرح می‌شود.<sup>(۳۲)</sup>

در بررسی استراتژی روسیه نکته‌ای که قابل توجه آن است که نوعی پیوند بین مفاهیم استراتژی شوروی سابق و روسیه فعلی وجود دارد. استراتژی نظامی شوروی بر اساس دکترین نظامی بود دکترین نظامی، فی‌الواقع، یک چارچوب تحلیلی و منطقی برای فرمول‌بندی دیدگاههای این کشور درباره‌ی جنگ و آماده‌سازی برای جنگ و هدایت و پیشگیری از جنگ است.

بر اساس همین دکترین است که روسیه کاربرد نیروی اتمی را برای خود منتفی نمی‌داند در واقع این دکترین به روشنی در خصوص پیشامدهای احتمالی اروپا و آسیا به کاربرد سلاح هسته‌ای فکر می‌کند بویژه که پوتین در واکنش به طرح دفاع موشکی آمریکا اظهار

داشته که روسیه حق هرگونه اقدام تلافی‌جویانه را برای خود حفظ می‌کند.<sup>(۳۳)</sup> در حقیقت، می‌توان نتیجه گرفت که روسیه، کاربرد سلاح هسته‌ای و تهدید کاربرد آن را به عنوان یک آلترناتیو بازدارنده همچنان برای خود حفظ کرده است.

### وجود بازدارندگی هسته‌ای در کشورهای جهان سوم

کشورهای جهان سومی خصوصاً در مناطق حساسیت‌خیز، چندی است که کسب توان اتمی را برای حفظ بقا و موجودیت خود وجه همت خود قرار داده‌اند. این کشورها به علت یک‌سری اختلافات ایدئولوژیکی و سیاسی - مرزی که با هم دارند و نیز از طرفی از لحاظ بُعد مسافت، فاصله نسبتاً کمی بین آنهاست خود را در مقابل تهدیدات سایرین آسیب‌پذیر می‌بینند لذا مصرانه در تلاشند تا به سلاح هسته‌ای دست یافته و از این راه، در برابر رقبای خود نوعی بازدارندگی هسته‌ای را ایجاد کنند. آنها توسل به سلاح اتمی را جهت پیروزی بر حریف در شرایطی قابل توجیه می‌بینند. چرا که سلاح‌های سنتی را برای تأمین امنیت و بقای خود کافی نمی‌دانند در این اثنا برخی مناطق به لحاظ وضعیت ژئوپلیتیکی و دارا بودن منابع زیرزمینی غنی به لحاظ آنکه قدرتهای بزرگ در آنها منافع دارند از ویژگی منحصر به فردی برخوردار است از جمله این مناطق، می‌توان به خاورمیانه و جنوب آسیا اشاره کرد. تلاش کشورهای این مناطق برای کسب توانایی هسته‌ای قابل تأمل است.

#### الف - اسرائیل - اعراب

با توجه به نزاع نیم قرن گذشته، اسرائیل با اعراب، این کشور، برای حفظ بقا و ایجاد توازن قدرت در برابر آنها، سعی کرده توان هسته‌ای خود را بالا برد. اسرائیل قوام بازدارندگی‌ای را مبتنی بر برتری مطلق

○ بی‌ثباتی فزاینده‌ی پاکستان به عنوان یک دولت، بیم فروپاشی ناگهانی و تبعات نامیمون آن را افزایش داده است؛ تبعاتی از قبیل انتقال تسلیحات اسلام‌آباد به خارج (شاید به عربستان سعودی) یا جنگ برای در اختیار گرفتن کلاهک‌های پاکستان.<sup>(۳۹)</sup>

سوم و مهم‌تر از همه، سیاست‌های ایالات متحده ممکن است «تقاضا» را افزایش دهد که انگیزه‌های هسته‌ای شدن را بیشتر می‌نماید:

○ تحقیق قانونی در مورد تشخیص اشخاص مسئول حوادث یازده سپتامبر و همچنین تقویت همکاری‌های بین‌المللی علیه تأمین مالی تروریسم، ابهام‌های حمایت‌های غرب و ایالات متحده از عربستان سعودی را آشکار ساخته است. تغییر در کارتهای ژئوپلیتیکی در خاورمیانه که شامل حذف پادشاهی سعودی می‌شود، تمایل طبقه‌ی حاکم سعودی به سلاح‌های هسته‌ای را افزایش می‌دهد. در چنین شرایطی، روابط نزدیک و محکم عربستان سعودی و پاکستان ممکن است به مفهوم «بمب اسلامی» موقتی - دو فاکتو - کمک کند.

○ یک فرضیه در مورد آینده این است که القاعده تحت حاکمیت اسمی یک «دولت در حال فروپاشی» (یمن؟ عربستان سعودی؟) کنترل دو فاکتوی ارضی را به دست آورد و با استفاده از سلاح هسته‌ای آن را ایمن کند. شایان ذکر است که این فرضیه‌ی هولناک می‌تواند تا حدی از طریق ابزار

آشنای بازدارندگی مورد بررسی قرار گیرد؛ نوعی بازدارندگی که از خطر تلافی از سوی اراضی دشمن ایجاد می شود.

○ حضور نظامی ایالات متحده در عراق، آسیای مرکزی و افغانستان انگیزه‌ی تهران را برای استفاده از سلاح هسته‌ای برای تضمین دراز مدت حفاظت از اراضی خود را افزایش می دهد.

○ در نهایت، اقدامات انجام شده در جهت کاهش تهدید تروریسم و شتاب فزاینده‌ی عملیات نظامی ایالات متحده در کنار استراتژی و سیاست دفاعی ایالات متحده - تأکید بر «حملات پیش گیرانه» و افزایش چشمگیر بودجه‌ی دفاعی - این ایده را تقویت می کند که «تنها قدرتهای هسته‌ای می توانند امنیت شما را تضمین کنند». این تفکر از پایان جنگ سرد در کشورهای در حال توسعه و به ویژه از جنگ خلیج فارس در سال ۱۹۹۱ به بعد (در برخی اعلامیه‌های هندولیبی) بسیار شایع بوده است. استراتژی جدید امنیت ملی ایالات متحده و عزم واشنگتن در تقویت تلاشهای ضدگسترش، ممکن است کره شمالی را به برنامه‌های هسته‌ای خود ترغیب کرده باشد. در نگاه اول، ارتباط مستقیمی بین یازده سپتامبر و از سرگیری فعالیتهای هسته‌ای کره شمالی در اکتبر ۲۰۰۲ مشاهده نمی شود. اما رهبران پیونگ یانگ کوشیده‌اند تا با تکیه بر لفاظیهای جنگی ایالات متحده و برنامه‌های

در منطقه می داند و اگرچه با استفاده از سلاح سنتی تا حدی این هدف را تأمین کرده ولی برای ضعیف نگه داشتن رقبای، روش مطمئنی به نظر نمی رسد. مخصوصاً که براساس آنچه بعداز شکست عراق در جنگ خلیج فارس مشخص شد که این کشور تلاش وسیعی برای تولید و به کارگیری سلاحهای اتمی و هیدروژنی و موشکهای دوربرد به عمل آورده است. با توجه به این واقعیات، سلاح اتمی، می تواند بهترین عامل بازدارنده برای اسرائیل محسوب شود.

اسرائیل سعی کرده از سیاست «بازدارندگی ابهام» بهره برد چرا که مزایای زیادی بر آن مترتب است این کشور با تبعیت از این سیاست می تواند با هر گونه طرحی که اعراب بخواهند ضمن آن به سلاح هسته‌ای دست یابند مخالفت نماید. از طرفی اعراب هیچ گونه توجیهی برای دستیابی به این سلاح به دست نخواهند آورد. اقدام این کشور در بمباران راکتورهای اتمی عراق در چارچوب این استراتژی بوده است. (۳۴) از سوی دیگر اعراب نیز به تلاش در جهت توازن هسته‌ای در برابر اسرائیل اقدام کرده‌اند با توجه به عدم رسیدن به توافق صلح پایدار، چنین رویارویی امکان پذیر است عراق تا پیش از بحران کویت، موفقیت‌هایی در عرصه‌ی سلاحهای اتمی و بالستیک کسب کرد، و عربستان نیز از کشورهایی است که زرادخانه‌های موشکی مهمی داراست. این کشور خود را به موشکهای بالستیک سی اس-اس مجهز ساخته است. (۳۵)

مصر نیز توسعه‌ی موفقیت آمیز استراتژی بازدارندگی هسته‌ای خود را در راستای کاهش خطر جنگهای آتی بین مصر و اسرائیل به دو دلیل رد نمی کند. ۱- به این دلیل که این استراتژی ارتباط بین جنگ و سیاست را جدا می کند و لذا مطمئن می سازد که تفاوتهای ایدئولوژیکی و سیاسی نمی تواند باعث مواجهه‌ی نظامی شود.

هسته‌ای ضد آن کشور و به ویژه قرار گرفتن جمهوری خلق دموکراتیک در «محور شرارت» به برنامه‌های هسته‌ای خود مشروعیت ببخشند. همچنین، ممکن است پیونگ یانگ با استفاده از تمرکز ایالات متحده بر عراق، در جهت جلوگیری از اقدام ایالات متحده استفاده کرده باشد.

به میزان کمتری، جنگ علیه تروریسم ممکن است خطرات «استفاده‌ی» هسته‌ای را به طور غیر مستقیم افزایش داده باشد. جنگ افغانستان ممکن است القاعده، متحدان و وابستگان را ترغیب کرده باشد تا جنگ را به کشمیر بکشانند؛ در حالی که هند برای اعمال اقدامات جدی علیه تروریسم انگیزه‌های قوی دارد. بدین ترتیب، رودر روی نظامی یک ساله در جنوب آسیا، ممکن است نسبت به سه دهه‌ی گذشته، دو کشور را به جنگ نزدیک تر ساخته باشد که البته این جنگ خطرات استفاده از سلاح هسته‌ای را نیز به دنبال دارد.

## ۹- تأثیر بر سیاستهای بازدارندگی هسته‌ای غرب

یازده سپتامبر به عنوان بحرانی شبه هسته‌ای انرژی آزاد شده از برخورد سه هواپیما در یازده سپتامبر، تقریباً با انرژی آزاد شونده از استفاده‌ی یک بمب هسته‌ای تاکتیکی برابر بود و از آنجایی که این حملات غیر منتظره و با هماهنگی بسیار بالا صورت پذیرفت، ایالات متحده شرایط یک

۲- به لحاظ آنکه این استراتژی محدودیت‌های جدی ایجاد خواهد کرد همان گونه که این استراتژی از طرف اسرائیلیها با مهارت تمام در جنگهای ۱۹۵۶ و ۱۹۶۷ به کار برده شد. استراتژی بازدارندگی مصر می‌تواند از هر تلاش مخاطره آمیز از طرف اسرائیل برای کاربرد اجباری قدرت هسته‌ای جلوگیری کند. (۳۶)

## ب- هند و پاکستان

هند و پاکستان نیز به لحاظ اختلافات ارضی و مرزی خصوصاً راجع به کشمیر، در نیم قرن گذشته چندین بار با هم درگیر شده‌اند. مسئله کشمیر، هنوز لاینحل مانده و عامل اصلی جنگهای فوق‌الذکر بوده و اکنون به عنوان بحران اتمی دو کشور تلقی می‌شود. این دو کشور به لحاظ توانایی تکنولوژیکی که در سالهای اخیر به دست آورده‌اند گامهای بلندی در راستای دستیابی به سلاح هسته‌ای برداشته‌اند زیرا احساس آنها براین بوده که از این طریق در محاسبه‌ی سود و زیان، بهتر به منافع خود دست می‌یابند.

هند خود را در صحنه بین‌المللی ابرقدرتی می‌داند که خواهان سلطه بر کشورهای منطقه است و حاضر نیست در مسائل مورد اختلاف با همسایگان از موضع یکسان برخورد نماید. کسب حداقل بازدارندگی، این کشور را در مقابل چین و پاکستان قرار داده است. به همین جهت پاکستان مجبور شده جهت دفاع از تمامیت ارضی خود به دنبال کسب و گسترش سلاح اتمی برآید. وضعیت نامطمئن جنوب آسیا، بازی قدرت با حاصل جمع جبری صفر بین دو کشور و تداوم سیاست قدرت، در درون خود به وضوح مفاهیم بازدارندگی را بیان می‌کند.

لذاست که موازنه قدرت در منطقه به هم خورده و پاکستان نیز توان آن را یافته تا به مرحله‌ی بازدارندگی با هند برسد. این کشور دکتترین دفاع جدیدی را اعلام کرده که شامل دفاع بازدارنده‌ی هسته‌ای می‌باشد.

رهبریت پاکستان و نخبگان آن سیاست بازدارندگی را پیشه خود قرار داده‌اند<sup>(۳۷)</sup> این رهبران قدرت هسته‌ای پاکستان را به مثابه‌ی عامل موازنه بخش می‌نگرند.

پاکستان برای بازداشتن هند، از حمله‌ی هسته‌ای به این کشور به لحاظ نظامی از نظریه‌ی «بازدارندگی حداقل قابل اطمینان Minimum credible Deterrence» پیروی می‌کند در این نظریه، فرض بر آن است که وجود حداقلی از قدرت هسته‌ای مطمئن به اضافه‌ی جنگ با شدت کم و محدود می‌تواند موازنه قوای مورد نظر را برقرار نماید و رهبران هند را از هر گونه تجاوز منصرف نماید.<sup>(۳۸)</sup>

با استفاده از مدل امنیتی تئوری تصمیم‌گیری آلیسون، می‌توان نتیجه گرفت که نگرش این دو کشور، نگرش واقع‌گرایانه مبتنی بر وجود هرج و مرج در نظام بین‌الملل است و اینکه دولت‌ها همواره به دنبال حداکثر رساندن امنیت و قدرت خود می‌باشند در چنین شرایطی قاعده‌ی اصلی بازی که واقع‌گرایان به آن معتقدند این است که هر دولتی در حدود امنیت ملی خود در مقابل دولت‌های رقیب دارنده‌ی سلاح اتمی، بایستی مبنای سیاست خارجی خود را بر ایجاد بازدارندگی هسته‌ای قرار دهد.<sup>(۳۹)</sup>

دو کشور هند و پاکستان به واقعیت اساسی «همزیستی هسته‌ای» تن داده و تکیه بر بازدارندگی هسته‌ای اکنون محور حفظ امنیت میان دو کشور است. حال که احتمال خطر افزایش یافته، میزان احتیاط بیشتر شده به طوری که وجود موشک‌های اتمی در هر دو کشور به مفهوم آن است که در صورت درگیری اتمی میان آنها، هیچ یک مصون نخواهند ماند.<sup>(۴۰)</sup>

### فرجام

تئوری بازدارندگی، آخرین آلترناتیوی است که در منع تجاوز دیگر کشورها به کار رفته و می‌رود و در مواردی شکست آن باعث بی‌اعتباری آن نمی‌شود زیرا علل

حمله‌ی هسته‌ای ناگهانی را تجربه کرد. جایی بین ۰۹۲۵ و ۰۹۴۵ زمان شرقی، وزیر راه ترابری کنترل امنیتی ترافیک هوایی و انتقال کمک‌ها (SCATANA) را فعال ساخت، در این طرح در زمان حمله‌ی هسته‌ای، هیچ هواپیمایی به پرواز در نمی‌آید. در ۰۹۵۰، پنتاگون دستور پرواز فرماندهی هوایی ملی ویژه‌ی موارد فوق‌العاده را صادر کرد. در همین زمان برای اولین بار از سال ۱۹۷۳، نیروهای ایالات متحده در DEFCON۳ استقرار یافتند که این وضعیت تا ۱۴ سپتامبر ادامه یافت. در حدود ۱۴۵۰، ریاست جمهوری بوش پس از توقیف کوتاه‌در پایگاه هوایی بارکس وال (پست فرماندهی جایگزین STRATCOM) به ستاد فرماندهی STRATCOM در نبراسکا رسید، نزدیک‌ترین محل امن برای برگزاری ویدئوکنفرانس‌های مخفی بین رهبران. برنامه‌ی «تداوم دولت (COG)» نیز فعال شد: به دستور چنی معاون رئیس جمهور، رئیس سنا و سخنگوی مجلس به نقاط دیگری منتقل شدند (و پس از سیزده سپتامبر نیروی از لحاظ فیزیکی در جایی جدا از مکان رئیس جمهور قرار داشت).<sup>(۴۱)</sup> همان شب، اولین نشست بررسی بحران در مرکز عملیات‌های فوق‌العاده ریاست جمهوری (PEOC) تشکیل یافت. از این رو، یازده سپتامبر می‌توانست از بسیاری جهات بحران شبه هسته‌ای دانسته شود: تمرینی ناگهانی و غیرمنتظره برای حمله هسته‌ای وسیع و غیرمنتظره. این بحران اهمیت برخی مسائل حفظ شده از زمان جنگ سرد و آمادگی پایین

شکست آن را می‌بایست تا حدی ناشی از عدم اجرای موفقیت‌آمیز آن دانست این در حالی است که از سلاح‌های هسته‌ای تنها یک‌بار در جنگ استفاده شده ولی کشورهای دارنده‌ی سلاح اتمی، مکرراً به تهدید استفاده از آن به منظور بازدارندگی متوسل شده‌اند. باید توجه داشت که در نظریه‌های استراتژیک پدیدار شده پس از جنگ دوم جهانی بر این استراتژی در جنگ هسته‌ای تأکید فراوان شده است. تهدید به استفاده از سلاح هسته‌ای به عنوان ابزاری برای رسیدن به اهداف سیاسی یا به تعبیری به ابزار دیپلماسی تبدیل شده است. امروزه روز شکست بازدارندگی به معنی نابودی یکی از طرفین نیست بلکه نابودی دو طرف و طرف‌های دیگر را در پی دارد. علی‌رغم تمامی انتقاداتی که به این تئوری شده، این نظریه در طی پنجاه و اندی سال پس از جنگ جهانی توانسته تبیین‌کننده‌ی رفتار بازیگران اصلی نظام بین‌المللی دوقطبی منعطف گذشته و نظام سلسله‌مراتبی فعلی باشد و اینکه هیچ جنگ هسته‌ای رخ نداده خود بیانگر آن است که این تئوری خوب عمل کرده و حتی بحران موشکی کوبا و جنگ‌های محدود ویتنام و خاورمیانه مثل جنگ خلیج فارس و افغانستان موجب بی‌ثباتی و جنگ اتمی نشده است این در حالی است که داشتن فهم مشترک (common sense) بین قدرتهای اتمی باعث بالارفتن توان بازدارندگی می‌شود این درست مثل دوفری است که در کوهستان هستند و از ترس اینکه به‌همین بر سر آنها فرود آید بر سرهم داد نمی‌زنند. اگر بخواهیم به یک جمع‌بندی کلی برسیم بایستی بپذیریم که تازمانی که رژیم امنیت دسته‌جمعی در جهان به‌وجود نیامده و ساختار نظام بین‌الملل دولت - محور است و تازمانی که در عرصه سیاست جهانی توزیع قدرت بین تمامی واحدهای سیاسی نابرابر است و منطق نظام بین‌الملل هرج و مرج گونه است، عامل امنیت، اصول دفاع از خود و خودیاری است. لذاست که می‌توان پذیرفت اشاعه سلاح‌های هسته‌ای

ایالات متحده در مواجهه با چنین حوادثی را نشان داد: فعال سازی برنامه‌ی تداوم (Continuity of Government) در میان سر درگمی افراد صورت گرفت چرا که بسیاری از اقداماتی که در معرض انجام آن بودند، آگاهی نداشتند. (۳۱) ماه‌ها بعد در نتیجه‌ی خطر حمله‌ی هسته‌ای احتمالی به واشنگتن، برنامه‌ی تدام دولت (COG) همچنان ادامه داشت: یک «دولت سایه» متشکل از صد مقام ارشد دولتی در دو نقطه‌ی مخفی و ایمن در ساحل شرقی به اداره‌ی امور می‌پرداختند. (۳۲)

## ۱۰- مناظره در مورد استفاده‌ی ایالات متحده از سلاح‌های هسته‌ای

در طی پاییز سال ۲۰۰۱، پس از حوادث یازده سپتامبر و در خلال جنگ افغانستان، ملاحظاتی جدی در مورد استفاده‌ی ایالات متحده از سلاح هسته‌ای وجود نداشت و این فرضیه قدیمی و مقبول را مورد تأکید قرار می‌داد که بازدارندگی هسته‌ای در مورد بازیگران غیردولتی به کار نمی‌رود. با جستجو در صفحات چت و گفتگوهای اینترنتی می‌شد به این مسئله پی برد که بخشهایی از افکار عمومی آمریکا خواهان پاسخ هسته‌ای هستند. اما فراخوانهای آشکار و علنی استفاده از سلاح‌های هسته‌ای از سوی استیو بایر (Steve Buyer) نماینده‌ی مجلس و یا تحلیل‌گر سابق دی. آی. ای DIA، توماس وودرو در انزوا قرار گرفت. (۳۳) مقامات ایالات متحده استفاده از سلاح‌های هسته‌ای را غیر ممکن



به مثابه‌ی عدم ثبات نظام بین الملل نیست چرا که به بازدارندگی هسته‌ای می‌انجامد، در نظام بین المللی که تکنولوژی هسته‌ای به نحوی غیرقابل کنترل وجود دارد و کسب این سلاحها برخلاف آنچه متولیان اولیه آن در نظر داشته‌اند گسترش یافته، باید نسبت به کارویژه مثبتی که راجع به بازدارندگی هسته‌ای در درون قدرتهای هسته‌ای ایجاد می‌کند معترف بود. می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت بازدارندگی تغییری به خود نخواهد دید. کشورهای دارای قدرت هسته‌ای به این نتیجه رسیده‌اند که هیچ کدام به آن سطح از برتری دست نخواهند یافت که برای اندیشه‌ی جنگ استراتژیک نوعی توجیه اخلاقی - سیاسی دست و پا کنند. لذاست که گرچه فضای حاکم بر نظام بین الملل تغییر و تحول بنیادی به خود دیده و جو جهان دوقطبی رخت بر بسته ولی بازدارندگی هسته‌ای از بین نرفته و هنوز کاربرد دارد چرا که تا انسان وجود دارد بازدارندگی در سطوح اجتماعی وجود داشته و تا سلاح هسته‌ای موجود است بازدارندگی هسته‌ای نیز در مناسبات جهانی حکمفرماست حتی به فرضی هم که سلاح هسته‌ای از بین برود تکنولوژی ساخت آن محو نمی‌شود.

#### پانوشته‌ها

- ۱- هلموت، اشعیت، استراتژی بزرگ، ترجمه: هرمز همایون‌پور، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی سال ۱۳۷۲، چاپ دوم، صفحه ۷۱.
- ۲- حسین سیف‌زاده، نظریه‌های مختلف در روابط بین الملل، تهران، نشر قومس، سال ۱۳۷۴، ص ۱۲۳.
- ۳- ابومحمد عسکرخانی، سیری در نظریه‌های بازدارندگی، خلع سلاح و کنترل تسلیحات هسته‌ای، مجله سیاست دفاعی، شماره ۲۵، زمستان ۱۳۷۷، ص ۲۰.
- ۴- عبدالعلی قوام، اصول سیاست خارجی و سیاست بین المللی، تهران: نشر سمت، ص ۳۵۷.
- ۵- جیمز دورنتی و فالترگراف، نظریه‌های متعارض در روابط بین الملل، ترجمه علیرضا طیب و وحید بزرگی، تهران: نشر قومس،



ندانسته‌اند اما این مسئله در راستای اعمال سنتی سیاست خارجی قرار می‌گیرد. همچنین، هفته‌های متعاقب حوادث یازده سپتامبر، زمان مناسبی برای کاستن از اعتبار بازدارندگی هسته‌ای نبود. (۳۴) در هر حال، دو نالد را مسفلد وزیر دفاع آشکارا اعلام کرد که «ما بررسی یا بحث در مورد این مسئله را کنار گذاشته‌ایم.» (۳۵) آیا در صورتی که این حمله از سوی یک دولت مشخص صورت گرفته بود، در مورد پاسخ هسته‌ای به صورت جدی تأمل می‌شد؟ علی‌رغم هولناکی حمله، تعداد قربانیان پایین‌تر از مقداری بود که بسیاری از متخصصان آن را آستانه‌ی بالقوه‌ی استفاده از سلاح هسته‌ای بدانند؛ به عنوان مثال، در آغاز جنگ خلیج فارس در سال ۱۹۹۱، مقامات و تحلیل‌گرانی که استفاده از سلاح هسته‌ای را مورد بررسی قرار می‌دادند، آن را در صورتی ممکن می‌دانستند که حملات عراق، تلفات را به دهها هزار نفر برساند. (بیشتر از هزاران نفر تلفات یازده سپتامبر.) و در آن روز، علی‌رغم اختلال در زندگی سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور، مؤسسات فدرال به کار خود ادامه دادند. رئیس جمهوری بوش اعلام کرد که «به پایه‌های ایالات متحده آسیب نرسیده» با این حال، چون به مراکز بسیار مهم کشور حمله شد، محتمل است که برخی در دولت از نوعی استفاده‌ی گزینشی از سلاحهای هسته‌ای حمایت کرده باشند تا هم از استفاده‌ی سلاح هسته‌ای از سوی دیگران پیشگیری شود و هم به احیای «بازدارندگی» پرداخته باشند.

البته به سبب بیم از تلافی هسته‌ای، این مسئله کاملاً محدود است. (سؤال جالب دیگر این است که: اگر شواهد محکم وجود داشت که القاعده سلاح هسته‌ای عملیاتی دارد، آنگاه مناظرات داخلی دولت ایالات متحده و افکار عمومی در این مورد چگونه بود؟) این بحث به ما کمک می‌کند تا بدانیم چرا یازده سپتامبر مناظره‌ی بازدارندگی هسته‌ای را فی‌نفسه تغییر نداده است. اما در عین حال جستجو برای یافتن «مفاهیم جدیدی» از بازدارندگی را ترغیب کرده است.

**۱۱- مناظره در مورد استراتژی بازدارندگی**  
به تبع حوادث یازده سپتامبر، بررسی موقعیت هسته‌ای ایالات متحده صورت گرفت و به نظر می‌رسد که این حملات تغییری جدی در این باره ایجاد نکرده باشند (البته انتظار می‌رود بر «اقدامات احتیاطی در قبال پیش آمدهای غیر منتظره»<sup>(۳۶)</sup> تأکید شود.) با این حال، یازده سپتامبر نگاهی جدی به مسئله بازدارندگی ایجاد کرد: و به این بحث که باید از «پایه‌های دو قلو» زمان جنگ سرد یعنی مهار و بازدارندگی سنتی فراتر رفت شتاب بخشید و رهیافتهای جدیدی را مطرح کرد که روسیه را در یک طرف و کشورهای به اصطلاح یاغی را در طرف دیگر قرار می‌دهد. سیاستگذاران غربی، دشمنان بالقوه‌ی جدید را با ذهنیتی انتحاری و پذیرش تلفات بالا (شامل استفاده از سپر انسانی) مشخصه‌گذاری می‌کنند و اینکه این گروه‌ها در

سال ۱۳۷۲، جلد دوم، ص ۵۹۶

۶- پیشین، ص ۵۹۷

۷- علیرضا ازغندی، جلیل روشندل، مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۷۸، صص ۲۰۱-۲۰۲

۸- رجوع شود به، ابومحمد عسکرخانی، سیری در نظریه‌های بازدارندگی، خلع سلاح و کنترل تسلیحات هسته‌ای، منبع پیشین صص ۲۱۴-۲۱۱

۹- احمد نقیب‌زاده، تحولات روابط بین‌الملل، تهران: نشر قومس، ۱۳۷۰، چاپ دوم، ص ۲۱۱

۱۰- ضربه دوم در مقابل ضربه اول می‌باشد. ضربه اول یا first strike حالتی که در آن طرف اول، در یک حمله ناگهانی هسته‌ای، قسمت زیادی از تسلیحات اتمی طرف دوم را از کار بیندازد به نحوی که طرف دوم در جواب، نتواند خساراتی غیرقابل تحمل بر طرف اول وارد کند.

ضربه دوم یا تلافی‌جویانه، وضعیتی که یک طرف آنقدر نیروی هسته‌ای آسیب‌ناپذیری داشته باشد که حتی پس از تحمل ضربه اول، قادر به واردآوردن ضربه تلافی‌جویانه بر طرف مقابل باشد.

۱۱- سید جمال حسینی، نگاه گزارشها و تحلیلهای نظامی - راهبردی، سال دوم، شماره ۱۷، آبان ۸۰، ص ۵۸

۱۲- ابراهیم متقی، تحولات سیاست خارجی آمریکا، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۶، ص ۱۲۶

۱۳- حسین سیف‌زاده، نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل، ص ۱۲۳

۱۴- سعیده لطفیان، بازدارندگی، باجگیری هسته‌ای و جنگ اتمی، نظریه‌های مختلف گسترش و به‌کارگیری تسلیحات اتمی، اطلاعات ۱۳۷۲/۷، ص ۱۲

۱۵- ابومحمد عسکرخانی، سیری در نظریه‌های بازدارندگی، خلع سلاح و... مجله سیاست دفاعی، ص ۲۱

۱۶- در خصوص ویژگی اعتبار از منابع زیر بهره برده شده است. الف- نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل، صص ۱۳۷-۱۳۵، ب- مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، ص ۲۰۴، ج- جین شارب، دفاع مبتنی بر غیرنظامیان، بازدارندگی و سیاست دفاعی نوین، مترجم: علی‌اصغر بزرگ، مجله سیاست دفاعی، شماره ۲، سال اول، ص ۱۴۶، د- استراتژی بزرگ، ص ۷۱

17- Adel Safty, Proliferation, Balance of Power and nuclear deterrence International studies january-March. 1996, volume33, No1, PP.30-31.

۱۸- مسائل نظامی و استراتژیک معاصر، ۳۰۷

۱۹- همان، ص ۲۱۷

۲۰- جزوه درسی، درس استراتژی قدرتهای بزرگ، دانشکده اقتصاد

استفاده از تکنیکهای مخفی سازی بسیار متبحر شده‌اند. چنین ویژگیهایی هم در مورد سیاست اعلانی و هم برنامه‌های حمله، دستیابی به بازدارندگی را بسیار مشکل می‌کند. به جهت دلایل مادی (نبود سرزمین) و فرهنگی (ماهیت «ویرانگر» آرمان این گروهها)، نمی‌توان اقدامات بازدارندگی سنتی را در مورد بازیگران غیر دولتی از جمله القاعده به کار برد.

علاوه بر این، برای بسیاری در دولت ایالات متحده، ایده‌ی بازدارندگی دو جانبه بین ایالات متحده و عراق به شدت نفرت‌انگیز بود. این ایده که سازمانی مثل القاعده نمی‌تواند مورد کاربرد بازدارندگی قرار گیرد باید اصلاح شود. اول، القاعده تا حدی به کنترل مؤثر یک دولت (افغانستان) نزدیک شده بود و با چنین فرضی بازدارندگی سنتی در مورد آن قابل اعمال است.<sup>(۳۷)</sup> دوم، اسامه بن لادن بارها حملات یازده سپتامبر را تلافی «تجاوز» ایالات متحده دانسته است و بدین معناست که وی منطق «این به آن در» را که پایه‌ی بازدارندگی سنتی است، قبول دارد.<sup>(۳۸)</sup> سوم، بن لادن آشکارا به استفاده از شکلی از بازدارندگی اشاره کرده است: در مصاحبه‌ی اکتبر ۲۰۰۱، ظاهراً وی گفت که، «اگر آمریکا از سلاح هسته‌ای یا شیمیایی علیه ما استفاده کند، آنگاه ما نیز از سلاح شیمیایی و هسته‌ای استفاده می‌کنیم. (..)»<sup>(۳۹)</sup> ما سلاحهای بازدارنده در اختیار داریم. (۳۹) نکته‌ی قابل توجه این است که نه در سؤال و نه در جواب اشاره‌ای به تسلیحات بیولوژیکی

- و علوم سیاسی دانشگاه شهید بهشتی - دکتر میرعرب نیمسال ۸۰-۸۱
- ۲۱- سیدهد لطیفیان، بازدارندگی، باجگیری هسته‌ای و جنگ اتمی، نظریه‌های مختلف گسترش و به کارگیری تسلیحات اتمی، روزنامه اطلاعات، ۱۲ مرداد ۱۳۷۶.
- ۲۲- نظریه‌های متعارض در روابط بین الملل، ص ۶۴۰.
- ۲۳- بازدارندگی هسته‌ای و تأثیر آن بر امنیت بین المللی، پایان نامه مقطع کارشناسی، حجت مقوم، دانشکده روابط بین الملل ۳۰-۲۸.
- ۲۴- روزنامه سلام، دوشنبه ۲۲ دی ۱۳۷۶.
- ۲۵- فصلنامه سیاست خارجی، هند، چین و روسیه، از نگاه ایالات متحده، بهار ۱۳۷۹، ص ۹۶.
- ۲۶- روزنامه رسالت، ۱۵ اردیبهشت ۱۳۷۹، ص ۱۳.
- ۲۷- راهبردهای هسته‌ای و تصمیمات جدید دولت آمریکا برای مقابله با تهدیدات شیمیایی و میکروبی، مجله سیاست خارجی، سال دوازدهم، زمستان ۱۳۷۶، صص ۱۰۴۹-۱۰۴۶. (قسمت گزارش نمایندگی دائم ج. ا. ا. در دفتر سازمان ملل).
- ۲۸- حمیرا مشیرزاده، طرح دفاع ملی موشکی آمریکا، فصلنامه سیاست خارجی، سال دوازدهم، تابستان ۱۳۸۰، ص ۲۷۹.
- ۲۹- گرفته شده از واشنگتن پست، ترجمه اداره کل مطبوعات و رسانه‌های خارجی، ۱۳۷۹/۴/۳، ص ۳.
- ۳۰- حمیرا مشیرزاده، طرح دفاع ملی موشکی آمریکا، صص ۵۰۰-۴۹۸.
- ۳۱- خلیل شیرغلامی، فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز، ایالات متحده و روسیه، مشارکت با تقابل استراتژیک، شماره ۳۳، بهار ۸۰/۱، ص ۱۶.
- 32- Roy Allison and christoph Bluth, The Royal Institute of Affairs 1998, P.71.
- ۳۳- خلیل شیرغلامی، همان.
- ۳۴- اطلاعات، سه شنبه ۷۹/۱/۲۹، قسمت ضمیمه.
- ۳۵- روزنامه اطلاعات، ۷۹/۴/۱۶.
- 36- Adel Safty, Prolifiration, Balance of power and nuclear deterrence, International studies january-march. 1996, volume33, No1. P.32.
- ۳۷- روزنامه توسعه، سه شنبه ۲۹ خرداد ۱۳۸۰، ص ۶.
- ۳۸- حمید فرهادی‌نیا، بازدارندگی هسته‌ای پاکستان، مجله نگاه، گزارشها و تحلیلهای نظامی، شماره ۹، دی و بهمن ۱۳۷۹.
- ۳۹- قدرت احمدیان، کشمکش هسته‌ای هند و پاکستان، علل و نتایج، مجله سیاست دفاعی، سال ششم، شماره ۲۲، بهار ۱۳۷۷، ص ۱۷.
- ۴۰- زیبا فرزین‌نیا، چشم‌انداز صلح میان هند و پاکستان، مجله سیاست خارجی، سال دوازدهم، تابستان ۱۳۸۰، صص ۴۷۵-۴۷۴.